

A PROZELITÁK AVAGY BETÉRÉS A ZSIDÓSÁGBA

Jelige: JNF199

2022. április. 26.

TARTALOM

Bevezetés	3
1. Ótestamentumi gyökerek: idegenek, jövevények a héber kánonban és a septuagintában.....	4
1.1. Megnevezésbeli különbségek	4
1.2. Az ószövetségi értelmezés	5
1.3. A prozeliták helyzete az Ószövetségben	6
1.4. Összegzés.....	9
2. A Prozeliták	11
2.1. Elnevezésük. Ki a tulajdonképpeni prozelita?	11
2.2. A prozelita Alexandriai Philón értelmezéseiben	12
2.3. A prozeliták Josephus Flavius műveiben	14
2.4. A betérés követelményei.....	18
2.4.1. A körülmetélkedés	18
2.4.2. A bemeztkezés	21
2.4.3. A prozelita első áldozata.....	24
2.5. A prozelita férfiak jogai	26
2.6. A prozelita nők és gyermekek jogai	27
2.7. A prozeliták helyzete	30
2.7.1. Helyzetük Palesztinában	30
2.7.2. Helyzetük a görög–római diaszpórában	31
2.8. Összegzés.....	34
3. Prozeliták az Újtestamentumban	36
3.1. A προσήλυτος előfordulási helyei az Újszövetségben	36
3.2. Σεβόμενοι, φοβούμενοι τὸν θεόν.....	37
3.2.1. σεβόμενοι.....	37
3.2.1. φοβούμενοι τὸν θεόν.....	38
3.3. Összegzés.....	40
Következtetések	41
Felhasznált Irodalom	42

BEVEZETÉS

Izráel népének különleges kapcsolata Istennel a Szentírás fő témái közé tartozik. Az idegen, (pogány) népekről pedig általában negatív hangnemben, sokszor elítélően beszél a Szentírás. A választott nép viszont sem Izráel területén, sem a diaszpórában nem kerülhette el a pogányokkal való érintkezést. Ezért a dolgozat mindenekelőtt arra kérdésre kíván választ adni, hogy a választott nép miként viszonyult azokhoz a pogányokhoz, akik közeledni, illetve csatlakozni óhajtottak a zsidósághoz, s akiket a szakirodalom prozelitáknak nevez. Előre bocsájtsuk, hogy a dolgozatban csak az ókori prozelitizmussal van lehetőségünk foglalkozni.

Azontúl, hogy honnan származik az prozelita elnevezés, és hogy a zsidóságra betérni vágyó pogányokat mikortól illették ezzel a megnevezéssel, a dolgozat arra a kérdésre is keresi a választ, hogy a prozeliták milyen társadalmi, jogi és vallási státussal rendelkeztek Izráel népének körében. Isten Izráel népével kötött szövetséget az Ószövetségben, viszont az a kijelentés, hogy választott nép *papok királysága* lesz a szövetségkötés által (2Móz 19,6), azt érzékelteti: Izráel népe közvetítői, közbenjárói megbízatást is kap a pogány népek felé.

Amennyiben lehetséges volt a zsidóságra való betérés, az is kérdésünk, hogy milyen módon mehetett ez végbe. Melyek azok a feltételek, amelyeket egy pogánynak teljesítenie kellett ahhoz, hogy prozelitává legyen? Feltételezzük, hogy a prozelitává válás pontos lépései még nem voltak fontosak az Ószövetség Izráelének, de az intertestamentális kor végére a betérés már pontosan meghatározott feltételek teljesítéséhez volt kötött.

A zsidó missziós törekvések létezése felől nem kételkedünk, viszont feltételezzük, hogy annak megvalósíthatósága inkább a diaszpórára jellemző, mint a palesztin térségre.

Mivel az ókor Izráelében patriarchális rendszer uralkodott, az is kérdésünk: vajon egy családfő prozelitává válása akár a család egyes tagjainak ellenkezése ellenére is maga után vonta egész családjának prozelitává válását? És lehetséges volt-e a nők prozelitává válása akár a férjük vagy családjuk ellenzésére is?

Hogyan viszonyult a prozelitizmushoz a palesztin és a diaszpórában élő zsidóság, illetve pogányság? Feltételezzük, hogy a diaszpórai zsidóság több nyitottságot tanúsított a prozeliták kérdését illetően, hiszen a kisebbségi létben ők toleránsabbak voltak a békés egymás mellett élés érdekében. Hellén és római oldalról nézve kétségeink vannak efelől. Talán azokban a régiókban és nagyvárosokban nem nézték rossz szemmel a zsidó missziót és a prozelitákat, ahol már hosszabb ideje létezett zsidó közösség?

1. ÓTESTAMENTUMI GYÖKEREK: IDEGENEK, JÖVEVÉNYEK A HÉBER KÁNONBAN ÉS A SEPTUAGINTÁBAN

1.1. Megnevezésbeli különbségek

Maga a *prozelita* megnevezés először az Ószövetség görög fordításában, a LXX-ban jelenik meg. A LXX a héber גֵר szót fordítja προσήλυτος-nak. A גֵר – *idegen*, *jövevény* kifejezést viszont nem minden esetben lehet megfeleltetni a görög kifejezés tartalmával.¹ Ószövetségi értelemben véve a גֵר nem feltétlenül azt a népcsoportot jelentette, amely zsidó hitre tért. A עַמֵּי הָאֲרָצָה eredetileg a népeket jelentette, illetve „minden népet”, viszont későbbi időkben már csak az „idegenekre” használták.² A LXX fordítói eleve vallási fogalomként fordították görögre, viszont a גֵר többet foglalt magában, mint csak vallási tartalommal bíró megnevezés. A kései zsidóság már nem idegent jelentett, hanem az országban lakó nem teljes jogú polgárt. Ezért az ószövetségi használatot figyelembe véve a גֵר nem lehet teljesen azonos a προσήλυτος kifejezéssel.

Az ószövetségi Izráel területén élő idegen népeknek két csoportja van: a גֵר תושב – *idegen* és a már említett גֵר.³ A גֵר תושב azon idegenek megnevezésére szolgál, akik átutazóban voltak az országban, tehát csak ideiglenesen tartózkodtak a zsidó nép körében. A máságot, az idegenséget a גֵר תושב főnév fejezi ki, és azt az idegent értik rajta, aki más törzsből és nemzetségből származik. Ma külföldinek neveznénk.⁴ Ezek a személyek kívül estek a nemzeti és vallási izraelita közösség keretein, s így az ország területén belül nem rendelkeztek jogokkal és nem álltak a törvény védelme alatt. Mindazonáltal az ókori Izráel társadalmának viszonyulása emberségesebb volt irányukban, mint amit más népek tanúsítottak az idegenek iránt, és ez szokatlan jelenség volt abban a korban.

¹ Szécsi József: Prozeliták – betérés a zsidóságba. In: uő (szerk.): „Fölkél egy Csillag!” *Néhány előadás Keresztény–Zsidó Társaság*, Budapest 2004, (137–158) 145.

² Uo. 144.

³ Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος In: Kittel, Gerhard – Friedrich, Gerhard (Eds.): *Theological Dictionary of the New Testament*. [ThDNT] Vol. 6. Trans. Geoffrey Bromiley W. William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, Michigan 1973, (727–745) 728.

⁴ Kozma Zsolt: Népvándorlás. Isten vándorló népe a Szentírásban. In: Balogh Csaba – Kolumbán Vilmos József (szerk.): *Az Írás bővületében*. Tanulmányok Adorjáni Zoltán 65. születésnapjára, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár 2021, (456–469) 465.

Az utóbbi גֵר azokat az idegeneket jelölte, akik huzamosabb ideig tartózkodtak a zsidó nép között. Ez a huzamosabb idő akár több generációra is kiterjedhetett. A Tanach alapján különbséget kell tennünk a גֵר תושב – *ott lakó idegen* – (1Móz 23,4; 3Móz 25,35; 25,47, Zsolt 39,13; Ézs 44,26) és a גֵר צֶדֶק – *igaz idegen* között. Az előző szókapcsolat azokat a népeket foglalja magában, amelyek már a honfoglaláskor Izráel területén éltek, és a lakosságnak azon rétegét jelentették, akiket a zsidó közösség elfogadott és bizonyos jogokat biztosított számukra.⁵ Amint már említettük, a גֵר תושב azokat a pogányokat jelenti, akik Izráelben éltek, viszont tiszteletben tartották a noéi törvényeket (1Móz 9,1–17; 2Kir 17,26). A rabbinikus irodalom szerint גֵר צֶדֶק az az idegen, aki minden tekintetben aláveti magát a zsidó kultusznak, sőt körül van metélve és teljesíti a zsidó törvények és tisztasági szokások előírásait [Jev (Jövámót – Sógorsági házasság) 48b]. A templom pusztulása után megszűnt a גֵר fogalom kétféle értelmezése, s a rabbinikus irodalom ettől kezdve csak גֵר-ként használja.⁶ A kifejezés megfelel az attikai államokban használt μέτοικος⁷ kifejezésnek. A továbbiakban csak ezzel a kifejezéssel kívánunk foglalkozni.

1.2. Az ószövetségi értelmezés

Izráel közössége sem kerülhette el, hogy a saját életterükön belül idegen, azaz nem zsidó népekkel érintkezzék, viszont kiválasztottságuk elsődleges fontosságú volt. Izráel népe előtt olyan vallási kép áll, amely szerint kiválasztottságuk alapján más elbírálás alá esnek Isten előtt a pogány népekhez képest. Ebben a felfogásban érezhető némi kizárólagosság is, hiszen az előbb említett felfogás értelmében csakis a zsidó népen keresztül lehet közvetlen kapcsolatba kerülni a teremő Istennel. Ebből következi kiválasztottságtudatuk egyik érdekes értelmezése is, amely szerint a kiválasztottság egyben küldetést, megbízatást is jelent más népek irányába.⁸

Az ószövetségi Izráel korában az idegen népekkel való érintkezés milyenségét ezen népek héber megnevezése rejti magában. A prozelita kifejezéshez legközelebb álló kifejezés, amelynek értelmezését ebben a fejezetben szeretnénk közelebbről megvizsgálni a גֵר. Ezzel a kifejezéssel adta jelét Izráel annak, hogy tud a zsidó nép között élő jövevényekről, és számontartja

⁵ Kozma Zsolt: *i. m.* 463.

⁶ Szécsi József: *Prozeliták – betérés a zsidóságba*, 144.

⁷ Μέτοικος: 1. áttelepült, letelepült népcsoport; 2. Athénban teljes jogú polgár, korlátozott jogokkal; 3. valakivel együtt lakó ember/csoport. Az attikai államokban teljes mértékben függött patrónusától, aki a legalapvetőbb jogokat biztosította számára. Az különböztette meg a rabszolgától, hogy személyes szabadsággal rendelkezett. Saját vagyont nem szerezhette, továbbá ki volt szolgáltatva patrónusa szeszélyeinek. Ld. Györkösy Alajos – Kapitány István – Tegye Imre (szerk.): *Ógörög–magyar szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1993, 674.

⁸ Steiner József: A judaizmus, mint nem misszionáló vallás hitnépszerűsítő törekvései az újszövetségi korban. In: *Református Szemle* 114. (2021/1), (5–31) 7.

őket,⁹ s ezért valamilyen hivatalos viszonyulási módot is alkalmazniuk kellett azok irányában. A 3Móz 24,22 szerint amennyiben a jövevények közöttük akartak élni, ugyanazok a törvények vonatkoztak rájuk is, mint a zsidó népre.¹⁰ Ez viszont nem azt jelenti, hogy a jövevény a teljes Tórát köteles megtartani és így részt vehet a legfontosabb zsidó ünnepeken. Azt olvassuk, hogy a jövevény is Isten (JHVH) uralma alá tartoztak, s ezért nekik is eleget kell tenniük bizonyos vallási rendelkezéseknek.¹¹

A nem zsidók számára az ún. noéi törvények voltak előírva (1Móz 9,1–17). Megnevezésük onnan ered, hogy ezek a rendeletek Noé fiainak, Sémnek, Khámnak és Jáfetnek adattak, s mivel a Genézis könyve hármójuktól származtat minden népet, ezért minden népre vonatkoznak. A rabbinikus értelmezés szerint e szám szerint hét rendelkezés már a tízparancsolat kinyilatkoztatása előtti időkben érvényes volt (Genesis Rabba 2,16; Szanh 56a). A hét törvény a következő: 1. a bálványimádás tiltása; 2. az istenkáromlás tiltása; 3. a gyilkolás tiltása; 4. fajtalankodás tiltása (szexuális bűn); 5. a lopás és rablás tiltása; 6. élő állatból származó hús fogyasztás tiltása, 7. a tulajdonjog tisztelete.¹² A bálványimádás olyan értelemben vonatkozott a pogányokra, hogy meg kellett tagadniuk a hamis istenképeket, illetve hogy felmentettek az emberáldozat alól.¹³ Maimonidész szerint a nem zsidóknak úgy kell értelmezniük a noéi törvényeket, mint amelyek isteni kinyilatkoztatások.¹⁴

1.3. A prozeliták helyzete az Ószövetségben

Az Izráel földjén élő idegenek társadalmi megítélésében nagy hangsúlyt kapott a vallási viszonyulás ezekhez a népekhez. Minden jog és követelmény, amely érintette őket, arra a vallási gondolatra vezethető vissza, hogy Izráel Istene különleges kapcsolatot ápol ezekkel a népekkel. Minden nép Istené. Már a Babel tornyának építését megelőzőleg is arról olvasunk, hogy a népek Noé leszármazottjai (1Móz 5,32; 10,1.32.), és ebből arra lehet következtetni, hogy a népek nem az Isten elleni lázadás eredményeképpen születtek. A bábéli toronyépítés inkább

⁹ Steiner József: *i. m.* 9.

¹⁰ Uo. 14–15.

¹¹ Steiner József: *i. m.* 15.

¹² Szécsi József: *Prozeliták – betérés a zsidóságba*, 138. Vö. bSanh 56b. Schürer, Emil: *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B. C. – A. D. 135)*. A New English Version revised and edited by, Geza Veremes, Fergus Millar, Martin Goodman. Vol. III/1. T. & T. Klark LTD, Edinburgh 1986, (151–176) 172. (V. *Gentiles and Judaism: 'God-Fearers' and Proselytes* fejezet): 1. Ne légy bálványimádó! 2. Ne káromold Isten nevét! 3. Ne ölj! 4. Ne legyél vérfertőző és házasságtörő! 5. Ne lopj és ne rabolj! 6. Ne fogyaszt élő állat levágott tagját és véréit (és fülva holt állatot)! 7. Ismerd el a jogrendet és a többséget.

¹³ Szécsi József: „*Fölkél egy Csillag!*” *Prozeliták – betérés a zsidóságba*, 138.

¹⁴ Uo. 139–140.

szétszóródásukat eredményezte.¹⁵ A Pentateuchos egyes jogi szövegeiből kiindulva némely kutató (Bultmann, van Houten, Vieweger) azzal a megtérővel azonosítják a גֵר -t, aki szabad, de társadalmilag mégis függő, ugyanakkor engedélyt kap a hetek és lombsátor ünnepen való részvételre, amely az aratás örömére való tekintettel a különbségektől és egyéb határoktól mentes társadalmi ideált szimbolizálhatta (5Móz 16,9–15).¹⁶ Mások (Bertholet, Kuhn, Crüsemann, Enger, Milgrom) viszont korlátozzák, vagy elutasítják a גֵר azonosítását a prozelitával. Vitatják annak vallási és társadalmi státuszát, annyit viszont megállapítanak, hogy a „jövevény” gazdasági függésben volt, de felelős lehetett saját háztartásáért, illetve joga volt áldozatot is bemutatni (3Móz 25,47–54).¹⁷ E jog és privilégium alapján az idegenek valamelyes megbecsülésnek és tiszteletnek örvendhettek a zsidó nép körében. A גֵר ilyen megítélése azt eredményezte, hogy szabadon gyakorolhatta vallását, de bizonyos kötelességei voltak a zsidó vallás iránt is.

A legősibb¹⁸ jogok, amelyek a nem zsidó lakosokra vonatkoztak, a 2Móz 22,21–23-ben találhatók meg, alapgondolatuk pedig az, hogy Izráel népét is גֵר-nek nevezik, akiket JHWH Egyiptomból hozott ki. Ez a gondolat iránymutatásként szolgál a zsidó nép számára a közötté élő „jövevény népek” irányában, és arra utal, hogy maga a zsidó nép is jövevény nép Kánaán földjén. Arról is olvashatunk, hogy a גֵר-nek kötelező volt megtartania a szabbatot, és jelen lehettek a Tóra felolvasásán (2Móz 20,10; 23,12; 5Móz 31,12; Józ 8-33.35). Ez az előírás nemcsak az Istenben hívő zsidókra vonatkozott, hanem a zsidó férfi családjára, szolgálaira, állataira, és ebből kifolyólag azokra is, akik zsidó földön éltek. Emellett a גֵר-től elvárt volt a nagy ünnepeken való részvétel (5Móz 5,14; 16, 10–13), mivel hasonló vallási kötelezettségek vonatkoztak rájuk is mint egy teljes jogú zsidóra. Viszont egyes ünnepeken, mint a páska kimondottan, csak a körülmetélt גֵר-nek volt lehetséges jelen lenni. Maga a körülmetélkedés egy nem zsidó számára nem kötelező, hanem elvárt volt. Amennyiben a גֵר hajlandó volt körülmetéltetni magát, ezzel azt jelezte, hogy a zsidó közösséghez kíván tartozni (2Móz 12,43.44.48).¹⁹

A kötelezettségeik után felmerülhet a kérdés, hogy milyen jogaik voltak a גֵר statusú pogányoknak. A Tóra rendelkezései szerint emberséges magatartást kellett tanúsítani irántuk (3Móz 19,33), tilos volt kizsákmányolásuk, mivel úgy kellett tekinteni rájuk, mint a zsidó nép árváira vagy özvegyeire (5Móz 24,18–22).²⁰ A szabbat megtartása nem kényszerűség volt, hanem ez számukra is munkaszünetet jelentett, akárcsak az izraelitáknak.

¹⁵ Steiner József: *i. m.* 19.

¹⁶ Enger, Filip: Proselyten (AT), 2.1., In: *WiBiLex. Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet*. <https://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/das-bibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/proselyten-at/ch/c01fd26936a9e233d645f22dafdc2254/> (2022. febr. 28.).

¹⁷ Uo.

¹⁸ Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος. In: *ThDNT* 6., 728–729.

¹⁹ Uo. 729.

²⁰ Steiner József: *i. m.* 9.

Az idegen népek iránt tanúsítandó emberséges bánásmódot Ruth története példázza az Ószövetségben. Ruth „hűségnyilatkozata” ebben a kijelentésben csúcsosodik ki: *A te néped az én népem és Istened az én Istenem* (Ruth 1,16).²¹ Sőt a történet alapján Istennek az a célja, hogy a zsidóság által úgy nyilvánítsa ki magát, mint aki minden népek Ura. Azért választja ki a zsidó népet, hogy általuk minden más néppel megismertethesse önmagát. A zsidóság papi státusa közvetít Isten és a népek között (2Móz 19,4–6).²²

A királyság korában, de főképpen a fogság előtti időszakban az idegeneknek szigorúan tilos volt részt venni a kultuszi helyeken végzett szent ceremóniákon (lásd Ez 44,9, ahol főleg a körülmetéletlenség hangsúlyos; Jer 51,51; Jóel 4,17).²³ Ez a magatartás érthető, ugyanis a zsidó vallás kultikus tekintetben tisztátalannak tartja a pogányokat (2Móz 12,48). A szent tárgyak, például a frigyláda vagy a szent terek, mint a sátor és a templom megérintése a nem papi szolgálatot teljesítő zsidók számára is súlyos következménnyel járt (1Sám 5; 2Sám 6,6 stb.)

A fogság alatt (Kr. e. 586–539) és azt követően Izráel népe számára két lehetőség kínálkozott az idegen népekhez való viszonyulás tekintetében: vagy nyitnak feléjük a békés együttélés jegyében, ami a szinkretizmus és az asszimiláció megjelenésével fenyeget; vagy még jobban elszigetelődnek tőlük.²⁴ John Bright így írja le a zsidók fogság alatti helyzetét:

„A helyzet, amelyben a zsidók voltak, szükségszerűleg új kérdéseket vetett fel. Az egyik ilyen legfontosabb kérdés volt a gyülekezet viszonya a pogány világhoz. Egyrészt elfordultak a világtól. Másrészt érdeklődtek a pogányok üdvösségének kérdése felől. A két felfogás között hatalmas feszültség van.”²⁵

A zsidó gyülekezet fogság utáni helyreállításának nem volt célja feltámasztani a fogság előtti izraeli nemzetet s annak nemzeti intézményeit és kultuszát. A régi államrend összeomlott, és többé nem lehetett feltámasztani.²⁶ Izráel népe ettől kezdve olyan közösségnek számított,

²¹ Enger, Filip: *i. m.* 2.2.

²² Steiner József: *i. m.* 20.

²³ Uo. 9.

²⁴ Kr. e. 590 és 586 között a Júdai királyság zsidó lakosságát deportálták a Babiloni birodalom alá tartozó területekre. Ettől kezdve beszélhetünk a zsidó királyság megszűnéséről. Politikai szempontból Izráel államot a Babiloni birodalom annektálta, vallási szempontból pedig megszűnt a centrális kultusz, mivel a jeruzsálemi templom is elpusztult. Kr. e. 539-ben II. Kürosz (576?–530) perzsa király adott engedélyt a templom újjáépítésére. Ezt az évet tekinthetjük a babiloni fogság végének, viszont a zsidó centralizált kultusz csak később indul el. Ld. Miller, J. Maxwell – Hayes, John H.: *Az ókori Izrael és Júda története*. Ford. Erdős Ágnes. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba 2003, 397–420.

²⁵ Bright, John: *Izráel története*. Ford. Domján János. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1980, 432.

²⁶ Bright, John: *i. m.* 417.

amelyik nemzeti istenének ismerte el JHVH-t és részt vett annak kultuszában. A templom újjáépítésével Izráel újra kultuszközösséggé lett. Igazi izraelita ezután az volt, aki tagja volt ennek a közösségnek. A fogság utáni időszak vallását legjobban a törvény megtartása iránti buzgóság jellemezte.²⁷ Mivel a templomi kultusz Kr. e. 539. után még jó ideig nem állt helyre, az addigra kialakult zsinagógai istentiszteletek helyettesítették azt. Ez idő alatt még hangsúlyosabbá vált a sabbat megtartása, a körülmetélkedés és a rituális tisztaság betartása, mert a fogság alatt csak ennyiben nyilvánult meg a zsidó identitás. Addig különbséget kellett tenni az Izráel területén született zsidó és nem zsidó nép között. A fogságban viszont megváltozik e szemlélet, mégpedig úgy, hogy ezentúl az számított Izráel tagjának, aki magára vállalta a törvény megtartását. A fogság következtében a zsidóságnak tisztáznia kellett a világ népei és istenei iránt tanúsítandó viszonyulásukat. Trito-Ézsaiás próféciája azt a programot hirdeti meg, hogy a népek is vegyenek részt JHVH tiszteletében (Ézs 56, 1–8; 66, 18–21).²⁸ A Trito-Ézsaiási gyűjtemény nyitószövege a prozelitizmus első átfogó képét adja (Ézs 56,3–8).²⁹ A zsidó vallás univerzális igénye soha nem aludt ki és ezt az igényt más fogsági, fogság utáni könyvek is alátámasztják: Zak 2,11; Mal 1,11, Ez 47,22. Az Ezékiel-féle reformvízió összefüggésében csak egy igen szűkszavú rendelkezésről értesülünk, amely szerint az örökös földtulajdon elosztásakor figyelembe kell venni az izraeliták között állandó jelleggel élő idegeneket (עַמִּי אֲרָם).³⁰ Jónás könyve éppen azt hangsúlyozza, hogy a zsidó népnek küldetése van más népek felé is, és ez a küldetés JHVH akarata.

Az elzárkózó csoport azt a szempontot követte, hogy a pogány népekkel való érintkezés tisztátalanná teszi a zsidókat. Ezért az igaz zsidónak tartózkodnia kell tőlük, sőt gyermekeiket is tilos összeházasítani azokkal (Ezsd 9–10; Jer lev 5).³¹ Hitéletük kultikus tisztántartása érdekében magasra emelték a követelményeket a betérni vágyó pogányokkal szemben. Így próbálták feloldani a hitélet tisztántartásának igénye és a pogány meg/betérésének váradalma között fennálló feszültséget.³²

1.4. Összegzés

Az ószövetségnek nincs olyan kifejezése, amely kimondottan megfelelne a prozelita szónak, amelynek csupán bizonyos vonásai fedezhetők fel a אֲרָם-ben. A LXX fordítói προσήλυτος-

²⁷ Uo. 420.

²⁸ Bright, John: *i. m.* 435.

²⁹ Enger, Filip: *i. m.* 2.3.

³⁰ Uo.

³¹ Uo. 434.

³² Steiner József: *i. m.* 16.

szal fordították a גֵּר kifejezést, noha az ószövetségi írók nem ennek jelentéstartalmával használták a גֵּר-t. Az ószövetségi értelmezése a גֵּר-nek kettős: az első templom lerombolása előtti időszakban már létezett a גֵּר תושב és a גֵּר צדק megkülönböztetése.

Mivel Izráel népe Isten által kiválasztott és megszabadított nép, nem szolgálhatnak más isteneknek. Számtalan ószövetségi példa tükrözi, hogy Izráel népe megvetette és ellenségnek tekintette a pogányokat. Vallási szempontból a גֵּרִים a zsidó nép között élő tisztátalan, pogány népelemek gyűjtőfogalma volt.

Izráel törvényei gondosan ügyeltek arra, hogy a velük élő idegenek, ha minimális mértékben is, de tiszteletben tartsák a zsidó vallási és társadalmi elvárásokat. Az „idegenek” -et Noé leszármazottjainak tekintették, akiknek értelemszerűen a nóéi törvényeket volt kötelességük megtartani. Megtűrték, hogy a pogányok saját vallásukat gyakorolják, viszont elvárták, hogy részt vegyenek Izráel nagy ünnepein.

Izráel népének úgy kell viszonyulnia a גֵּר-hez, mint az izraelita özvegyekhez és árvákhoz. A Tóra afelől rendelkezik, hogy Izráel népének tagjai úgy bánjanak az idegenekkel, hogy sohasse feledjék: hajdan ők is jövevények voltak lakóhelyükön. Az az idegen népek irányában tanúsítandó nyitás gondolata a babiloni fogságban körvonalazódik, amikor Izráel népe kiszakadtak saját vallási, társadalmi és jogi kereteikből.

2. A PROZELITÁK

2.1. Elnevezésük. Ki a tulajdonképpen prozelita?

Amint azt az 1.1. Megnevezésbeli különbségek alpont alatt említettük, a προσήλυτος kifejezést először a LXX alkalmazza az idegen és jövevény népekre. A LXX fordítói a προσήλυτος és a πάροικος szavakkal fordították a héber גֵּר-t.³³ W. C. Allan amellett érvel, hogy a προσήλυτος kifejezés nem tekinthető a πάροικος³⁴ szinonimájának, mert a LXX fordítói a misnai értelmezéshez hasonlóan a zsidó hitre tért emberre használták a προσήλυτος³⁵ kifejezést, nem az eredeti értelemben.³⁶ Thiessen azt állapítja meg, hogy a LXX könyveit különböző csoportok fordították, s a גֵּר fordítása ezért jelentkezik két formában, és nem a misnai értelemezés konszenzusos használata miatt.³⁷ A héber גֵּר szó προσήλυτος fordítása 77-szer fordul elő a LXX-ban. 14 helyen más szóval fordítja a LXX a héber גֵּר-t, éspedig 11-szer a πάροικος-szal (1Móz 15, 13; 23,4; 2Móz 18,3; 5Móz 14,21; 23,8; 2Bás 1,13; 1Krón 29,15; Zsolt 39,13 119,19; Jer 14,8), 2 helyen a γε(ι)ώρας szóval, amely az arám גַּרְיָא (= héber גֵּר) görögösített változata (2Móz 19, 9; Ézs 14,1) és 1 helyen a ξένος-szal³⁸ (Jób 31,32). A πάροικος általában a תּוֹשָׁבִיט fordítása a LXX-ban (2Móz 12,45; 3Móz 22,10; 26,6.23 stb.) A fordításbeli eltéréseknek az a magyarázata, hogy a προσήλυτος már vallásos kifejezés volt a LXX fordítói számára, és így nem minden esetben felelt meg az ószövetségi גֵּר-nek (pl. 1Móz 5,13; 23,4; 2Móz 2,22; 18,3; 5Móz 14,21; 23,8 stb.). Különös azonban, hogy az izraeliták Egyiptomban προσήλυτοι-ok és nem πάροικοι-ok, amint az várható volna (2Móz 22,20; 23,9; 3Móz 19,34; 5Móz 10,19). A προσήλυτος csak ritkán szociológiai értelmű az ószövetségi גֵּר-nek megfelelően (pl. 3Móz 19,10 5Móz 24,21).⁴⁰

Eltekintve az Allan és Thiessen közti vitától tényként állapíthatjuk meg, hogy a προσήλυτος a zsidóságba teljesen „betért” pogányt jelentette a görög-római diaszpórában, tehát

³³ Thiessen, Matthew: *Revisiting the προσήλυτος in “the LXX”*. In: *Journal of Biblical Literature* 132 (2013/2), (333–350) 334.

³⁴ Thiessen, Matthew: *i. m.* 333. A πάροικος jelentése: *idegent, jövevényt*. A LXX általában akkor használja, amikor nincs szó a jövevény áttérési szándékáról. Ld. Varga Zsigmond J. (szerk.): *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*. Kálvin János Kiadó, Budapest 1996, 746.

³⁵ Allan azt állapítja meg, hogy a LXX 70-szer fordítja a גֵּר-t προσήλυτος-nak, és általában olyan összefüggésekben, amelyek a megtéréssel kapcsolatosak. Ld. Thiessen, Matthew: *i. m.* 335–336.

³⁶ Ld. bővebben Allan, W. C.: On the Meaning of ΠΡΟΣΗΛΥΤΟΣ in the Septuagint. *The Expositor* 4, (1894/10) 264–275.

³⁷ Thiessen, Matthew: *i. m.* 348.

³⁸ A ξένος jelentése: *idegen, külföldi, ismeretlen, járatlan; vendégbarát és vendéglátó*. Ld. Varga Zsigmond J. (szerk.): *i. m.* 659.

⁴⁰ Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος In: *ThDNT* 6., 731.

azt a pogányt, aki a zsidók Istenéhez fordult a maga teljes életvitelével, és ezáltal a zsidó kultuszközösséghez kívánt tartozni.

A görög προσέρχομαι⁴¹ ige ἐλθ- tövéből képzett προσήλυτος szó. A szó gyöke⁴² tehát az ελθ-/ηλυσισ-,⁴³ amely csak a keresztyén-zsidó iratokban fordul elő ilyen formában, az ἔπηλυσ, ἐπηλύτης, ἐπήλυτος (*idegen, jövevény, odajött*) szavakkal áll rokonságban. Ez a három szó közös jelentéssel bír a profán görög nyelvben, és a latin *advena*⁴⁴ szóval lehet megfeleltetni. A hellén korban kap sajátos jelentést és terminus technikusként olyan pogány származású személyt jelöl, aki teljes mértékben és nyilvánosan körülmetélkedéssel, bemerítkezéssel és egy templomi áldozat bemutatásával csatlakozott a zsidósághoz.⁴⁵

Fontos megemlíteni, hogy e feltételek teljesítése által a görög–római diaszpórában élő betérő pogány a zsidó közösség teljes befogadását érdemelte ki, viszont a palesztinai zsidó közösség inkább elzárkózott attól, hogy a prozelitákat teljes jogú zsidóknak tekintse.

2.2. A prozelita Alexandriai Philón értelmezéseiben

Az ószövetségi פְּרִשְׁטִי fogalmának LXX-i új értelmezése különös nyomatékkal jelenik meg Alexandriai Philón (Kr. e. 25/20/13– Kr. u. 45/50) írásaiban. Ő is használja a προσήλυτος kifejezést azokra a pogányokra, akik a zsidóságba tértek be (pl. *De Somniis* II,273; *De specialibus legibus* I, 51. 308), de szívesebben illeti őket az ἔπηλυσ (*In Flaccum* 54), ἐπηλύτης (*De virtutibus* 102–104. 182. 219; *De specialibus legibus* I, 52–53), és az ἐπήλυτος (*De virtutibus* 104; *De specialibus legibus* IV, 176–177.) kifejezéssel, ugyanis ezek ismerősek és érthetőbbek pogány olvasói előtt a valószínűleg idegenebbül hangzó προσήλυτος-hoz képest. Ennek értelmét ekképpen magyarázza meg nekik: „[...] ezeket azért nevezik prozelitáknak, mivel egy új és Istennek tetsző közösséghez csatlakoztak, megvetik a mesés koholmányokat, és ragaszkodnak az tiszta igazsághoz,” (*De specialibus legibus* I,51). Philón szerint tehát a προσήλυτος olyan személy, aki elhagyja szülőföldjét, rokonait, barátait, elfordul ősei hagyományaitól, és a zsidó törvények szerint él (*De specialibus legibus* I,52. 309). Philón azt tartotta igaz prozelitának, aki nemcsak testileg metéltette körül magát, hanem szív szerint, kívánságait és vágyait illetően is

⁴¹ A προσέρχομαι jelentése: 1. *odamegy valakihez, fölkeres valakit*; 2. *föllép, fordul valakihez*; 3. *foglalkozni kezd valamivel*. Ld. Györkösy Alajos – Kapitánffy István – Tegye Imre (szerk.): i. m. 909.

⁴² Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος In: *ThDNT* 6., 728.

⁴³ Az ελθ-/ηλυσισ- jelentése: *menés, járás*. Ld. Györkösy Alajos – Kapitánffy István – Tegye Imre (szerk.): i. m. 483.

⁴⁴ Az *advena* jelentése: *jövevény, idegen, bevándorolt, jöttment, költöző*. Ld. Györkösy Alajos (szerk.): i. m. 18.

⁴⁵ Steiner József: i. m: 12.

„körülmetélt” volt.⁴⁹ Ezt a szabadon választott „rokonságot”, a szent gyülekezethez való tartozást Philón többre becsülte minden vérségi kapcsolatnál.⁵⁰

„Ezért az erényért és kegyességért a prozelita elhagyta a hazáját, rokonságát, barátait, hogy jogi és társadalmi egyenlőséget kapjon az igaz zsidók közösségében. (*De specialibus legibus* I,51–53; *De Josepho* 87, *De virtutibus* 102–104)”.⁵¹

Ezért Philón arra ösztönzi népének tagjait, hogy szeressék az idegeneket, ne csak úgy, mint barátokat vagy szülőket szokás, hanem úgy, ahogyan önmagukat.⁵²

Philón azzal indokolja az „idegenek” érdeklődését a zsidó vallás iránt, hogy a zsidóság a mózesi törvényeknek megfelelően mindenki előtt nyitott.⁵³ E felfogás mögött az alexandriai és a diaszpóra más helyein bekövetkezett áttérések álltak, ám aligha kétséges, hogy Philón az Örökkévaló egy új, egyre bővülő és egyre meghatározóbb közösségének utópisztikus teóriáját fogalmazta volna meg.⁵⁴ Philón prozelitákról alkotott szemléletéről az mondható el, hogy számára az „idegen” nem a „kirekesztettel” rokonértelmű szót jelenti, hanem azt a személyt, aki a prozelitához hasonlóan kész beilleszkedni a zsidóság, s még tágabb értelemben az emberiség nagy családjába.⁵⁵

Philón felfogását illetően figyelmet érdemel a *De specialibus legibus* I,309. Itt arra építi magyarázatát, hogy Isten hatalmas és rettenetes. Őt nem személyválogató és ajándékokkal sem lehet megvesztegetni; de ugyanakkor együtt érző és könyörületes is, és mint ilyen tulajdonságokkal rendelkező bíró igazságot szolgáltat az árvának és özvegynek, szereti a jövevényt, kenyeret ad neki és felruházza őt (5Móz 10,17–18). Ezután pedig megindokolja, hogy Isten miért lehet pártfogója a jövevényeknek, azaz betű szerint a prozelitáknak (προσηλύται):

„Isten azért pártfogolja a prozelitákat, mert hátuk mögött hagyták atyáik szokásait és babonáit, igazán magukévá tették a törvény szerinti kegyességet, s így méltókká

⁴⁹ Kuhn, Karl Georg: προσηλύτος In: *ThDNT* 6., 731–732.

⁵⁰ Gánor György: Az otthon idegensége-az idegenbeliség otthonossága. In: *Világosság* 48. (2007/11–12), (73 – 97), 91–94; 92.

⁵¹ Enger, Filip: Proselyten (AT). In: *WiBiLex. Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet*. <https://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/das-bibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/proselyten-at/ch/c01fd26936a9e233d645f22dafdc2254/> (2022. febr. 28.).

⁵² Gánor György: *i. m.* 92.

⁵³ Uo. 93.

⁵⁴ Uo. 93.

⁵⁵ Uo. 94.

lettek arra, hogy a Valóságosan Létező⁵⁶ védelme alá szaladjanak, nála oltalmat találjanak (ἰκέται), és szolgálói legyenek (θεραπευταί).”⁵⁷

Amint az előbbi idézet tükrözi, Alexandriai Philón az árvák, az özvegyek és a jövevények oltalomkereséséhez kapcsolja a prozelitalétet, amelyben megvalósul Isten helyes tisztelete és szolgálata. Philon viszont a lévíták papi szolgálatát is összekapcsolta a προσήλυτος léttel. Mivel Lévi, azaz a papok törzse nem kapott földi örökséget, Istenhez kényszeredtek menekülni, és így ők nem földi dolgokban buzgólkodnak, mint Izráel többi fiai, hanem Istent szolgálják, s ezért ők is az Úr „jövevényei”.⁵⁸

„Philón itt összekapcsolja a prozelita és lévita szavak jelentését, ugyanis mindkettő magában foglalja a csatlakozást. Vö. a (I.) לָלֵךְ ige nif'al. jelentésével: *csatlakozni*, és annak לָלֵךְ névszói változatával.”⁵⁹

Philón *De vita contemplativa* című írása, amely a therapeuták, azaz az egyiptomi esszé-nusok életvitelét mutatja be és dicséri, szintén ezt a sajátos prozelita-felfogást tükrözi.

Összefoglalásképpen azt kell megállapítanunk, hogy a προσήλυτος Philónnál sem társadalmi státust kifejező fogalom, hanem olyan vallásos jellegű cím, amely rangot és méltóságot fejez ki.⁶⁰

2.3. A prozeliták Josephus Flavius műveiben

Josephus Flavius (Kr. u. 37/38–100?), ugyanolyan okok miatt került a προσήλυτος kifejezés használatát, mint Alexandriai Philón.⁶¹ A *Zsidók története* XVII. 3,5-ben ezt olvassuk egy Fulvia nevű előkelő asszonyról:

„Volt egy zsidó férfiú, aki elmenekült hazájából, mert vádat emeltek ellene a törvény megszegése [...]. Ez akkoriban Rómában lakott, a mózesi törvény magyarázójának adta ki magát és összeállt három más magafajta emberrel. Ezek négyen aztán rávettek egy Fulvia nevű előkelő asszonyt – aki a zsidó hitre tért [προσεληλυθυῖαν τοῖς Ἰουδαϊκοῖς] [...].”⁶²

⁵⁶ Isten saját megnevezése Philón munkáiban, amely Platón istenfogalmára vezethető vissza. Adorjáni Zoltán: *A therapeuták kontemplatív kegyessége*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2007, 27.

⁵⁷ Uo. 115.

⁵⁸ Uo. 113.

⁵⁹ Uo. 115.

⁶⁰ Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος In: *ThDNT* 6., 732.

⁶¹ Uo.

⁶² A fordítás forrása: Flavius Josephus: *A zsidók története*. Ford. Révay József. Renaissance kiadás, Budapest 1965, 786.

Ezen a helyen Josephus a προσέρχομαι ige participium perfectumát használva mondja el a „zsidósághoz csatlakozott” – προσεληλυθυῖαν τοῖς Ἰουδαϊκοῖς – Fulvia esetét.

Az Ant XIV. 7,2-ben, ahol a jeruzsálemi templom Marcus Licinius Crassus (Kr. e 114–53) római politikus, hadvezér általi kifosztásáról olvasunk, és Josephus a zsidók és prozeliták által a templomba felhalmozott kincsek sokaságát is ecseteli, a prozelitákra a σεβομένοι τὸν θεόν – „istenfélők” kifejezést használja terminus technicusként:

„Senkinek sem szabad csodálkoznia, hogy templomunkban ily rengeteg kincs volt felhalmozva: hiszen a földkerekség valamennyi zsidója és az igaz Isten minden tisztelője [πάντων τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἰουδαίων καὶ σεβομένων τὸν θεόν], Ázsiában és Európában, hosszú idő óta hordta össze ezt.”⁶³

Az Ant XX. 8,11-ben pedig azt olvashatjuk, hogy Néró felesége, Poppea Sabina (Kr. u. 30–65) „istenfélő asszony volt”: θεοσεβής γὰρ ἦν. A θεοσεβής – *istenfélő, istentiszteelő, vallásos, kegyes, jámbor* melléknév⁶⁴ nem jellegzetesen prozelitizmusra használt kifejezés, itt azonban a történelmi tény összefüggésében arról van szó, hogy az előkelő római asszony szimpatizált a zsidó vallással. Az Ant XIV. 7,2-ben használt σεβομένων τὸν θεόν (σέβομαι pl. participiuma + θεός accusativusa) sajátosan prozelitizmusra utaló kifejezés mind Josephusnál, mind az Újszövetségben: olyan pogányok, akik Izráel Istenéhez csatlakoztak, részt vettek a zsinagógai istentiszteleten, de nem metélkedtek körül és nem tartották be a Törvény minden előírását.⁶⁵

Amint azt az fentebb idézett Ant XIV. 7,2 első mondata is tükrözi, Josephus kissé lejjebb ugyanebben a bekezdésben mondja el, hogy a zsidóság az ő korában már az egész (ismert) világon jelen volt, és a diaszpórákban sokan vannak, akik törvényeik szerint élnek, tehát prozeliták lesznek:

„[...] Strabon tanúsítja, hogy Sulla mikor átment Görögországba, hogy Mithridates ellen harcba induljon, Lucullust küldte ki, hogy fojtsa el a kyrenei zsidó lázadást, mert akkor már az egész világ tele volt zsidókkal. Ezt írja: »Kyrene városában négy osztály volt: polgárok, földművesek, telepesek és zsidók. Ez utóbbiak már majdnem minden városban megtelepedtek és aligha lehet olyan helyet találni a föld kerekiségén, ahol ez a nép ne vetette volna meg lábát, vagy ne uralkodnék. Egyiptom és Kyrenaika, ahol ők uralkodnak, valamint sok más terület buzgón utánozza őket,

⁶³ Flavius Josephus: *A zsidók története*, 590–591.

⁶⁴ Ld. Θεοσεβής. Varga Zsigmond J. (szerk.): *i. m.* 442. Györkösy Alajos – Kapitánffy István – Tegye Imre (szerk.): *i. m.* 497.

⁶⁵ Σέβομαι. Varga Zsigmond J. (szerk.): *i. m.* 861. Foerster, Werner: σέβομαι. In: *ThDNT* 7., (1971), (169–195) 171–172.

különösképpen tiszteletben tartja a zsidók hitközségeit és átveszi a zsidók ősi törvényeit, sőt ezen a réven gyarapszik is. [...]»⁶⁶

Az *Appión ellen* című írásában is hasonlóan állít, csak itt kimondottan a görög területeken élő zsidókról szól, akiknek hitét és életvitelét a városok lakói követték:

„A görög poliszok körében sem volt régente ismeretlen a mi népünk, szokásaink közül sok lejutott már egyikbe vagy másikba, és méltónak tartották azokat az utánzásra.”⁶⁷

Josephus művei tehát igen fontos források a zsidó hitre való áttérésekről szóló beszámolóival.⁶⁸ A pogányok betérésére még a következő körülírásokat használja: διδάσκειν τὸν θεὸν σέβειν – *istenfélelemre tanítani* (Ant XX. 2,3); τοῖς Ἰουδαίων ἔθουσιν χαίρειν – *örülni, örömmel fogadni a zsidó szokásokat* (Ant XX. 2,4) τὰ Ἰουδαίων ἔθη μεταλαβεῖν – *a zsidó szokásokat átvenni* (Ant XX. 7,1); ἰουδαῖον – *zsidó módon élni* (De bello II, 18,2).⁶⁹

A zsidók történetében arról is beszámol, hogy Julius Caesar kiváltságokat adott a zsidóságnak a Római Birodalomban. A Caesar által kiadott zsidó kiváltságok a következők voltak: tilos volt a konzuloknak, prokonzuloknak, hadvezéreknek vagy tábornokoknak a zsidók közül csapatokat toborozni, s a katonáknak is tilos volt sarcot kiróni rájuk. Nem volt szabad megtiltani istentiszteleteik megtartását, saját törvényeik szerint bíraskodhattak ügyeikben, és joguk volt ünnepeiket minden fenntartás nélkül megtartani (Ant XIV. 10).⁷⁰

Azt megelőzően, hogy Josephus az idegenekről, vagy istenfélőkről beszélne, előbb kiemeli a zsidóság azon tulajdonságait, amelyek szerinte vonzóvá tették abban a korban a zsidó vallást a pogányok számára. Az *Appión ellen* című könyvében elsősorban a törvény beható ismeretét és a közös hit életmóddá válását emeli ki:

„A legtöbb ember oly távol áll a saját törvényei szerinti élettől, hogy azokat a legtöbben nem is ismerik. [...] Ha azonban közülünk kérdez meg bárkit valaki a törvény felől, könnyebben sorolja fel valamennyit, mint saját nevét. [...] Mindenekelőtt ez a körülmény teremtette meg a bámulatot keltő egyetértésünket: egy és

⁶⁶ Flavius Josephus: *A zsidók története*, 591.

⁶⁷ Josephus Flavius: *Appión ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról*. Ford. Hahn István. Prométheusz könyvek 5. Helikon Kiadó, Budapest 2009, 11.

⁶⁸ Stuehrenberg, F. Paul: Prosleyt. In: Freedman, David Noel: *The Anchor Bible Dictionary*, Vol. 5., Astrid B. Beck and Doubleday, New York, London, Toronto, Sidney, 1992, (503–505) 504.

⁶⁹ Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος In: *ThDNT* 6., 732–733.

⁷⁰ Flavius Josephus: *A zsidók története*, 600–607.

ugyanazon hitet valljuk az Istenről, életmódunkban és szokásainkban nem térünk el egymástól, és mindez az emberi erkölcsökben a legszebb összhangot hozza létre.”⁷¹

Emellett azt is megemlíti, hogy a zsidósághoz való vonzódást nemcsak a zsidó erkölcsös élet tette vonzóvá, hanem bizonyos társadalmi és gazdasági tényezők is. Előbb említettük Caesar zsidóknak adott engedményeit. Ehhez hasonlóan számol be Josephus egy Zamaris nevű babiloni zsidó történetével. Zamarist Heródes király tette országa egyik részének kormányzó-jává. *A zsidók történetében* a következőket olvassuk Zamaris kormányzóságáról (Ant XVII. 2,2):

„Minthogy idővel sokan csatlakoztak hozzá, különösen olyanok, akik híven megtartották a zsidó törvényeket, a vidék hamarosan sűrűn benépesült, hiszen az emberek nem csupán biztonságot, hanem teljes adómentességet is élveztek, legalábbis Heródes életében.”⁷²

Josephus a Heródes-dinasztiát is a prozeliták közé sorolta. A Heródes-dinasztia idumeai és a Hyrkanos által elrendelt áttérítés következtében kötelessége volt a családnak is zsidó hitre térni (Ant XIII, 9,1). Josephus Nagy Heródest ημιοουδαϊος-nak, félig zsidónak nevezi, ezáltal is utalva arra, hogy mennyire méltatlan a zsidó királyi címre (Ant XIV. 15,2).

A legnagyobb eredménye a zsidó missziónak ebben az időszakban Adiabene királynéjának Helenének és fiának Izatesznek áttérése volt (Ant XX. 2,2).⁷³ Josephus beszámolója szerint előbb a királyné tért át zsidó hitre, majd fia Izatesz, akit egy Anan nevű zsidó kereskedő tanított. Mivel a herceg nem volt körülmetélve, ezért az áttérést sem lehet hivatalosnak venni. Izatesz szándéka megvolt arra, hogy körülmetélkedjék, viszont anyja és tanítója nem javasolták a közfelháborodás elkerülése érdekében. Kezdetekben azt javasolták neki, hogy elegendő, ha megtartja a zsidó törvényeket és tiszteli a zsidók Istenét, mert ezek a dolgok elsőbbséget élveznek a körülmetélkedés jelével szemben. Izateszt végül akkor metélik körül teljes titokban egy Eleázár nevű zsidó farizeus sürgetésére, amikor királlyá lett.

Ennek a családnak az áttérése a zsidóság számára igen előnyös volt, ugyanis Helené királyné egy alkalommal Jeruzsálembe zarándokolt, ahol megtekintette a templomot és nem kis áldozatot mutatott be. Izatesz uralma alatt pedig nem egyszer adományozott a templom javára.⁷⁴

⁷¹ Josephus Flavius: *Appiön ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról*, 29.

⁷² Flavius Josephus: *A zsidók története*, 735–736.

⁷³ Uo. 866–868.

⁷⁴ Uo. 868.

2.4. A betérés követelményei

A zsidó közösségbe való betéréshez tehát három alapfeltételt kellett teljesítenie a betérni kívánónak: 1. körülmetélkedés; 2. a bemeztkezés; 3. áldozatbemutatás (Keritót 81a).⁷⁶ Elsősorban a férfi betérők esetét kívánjuk bemutatni, majd ezek után a női betérésre és a gyermekek betérésére vonatkozó előírásokat fogjuk tárgyalni.

A betérést megelőzte a Tóra tanulmányozása és annak bizonyossága, hogy a betérni vágyó személy elkötelezte magát a parancsolatok megtartására, mert ezáltal lesz גֵּר צִדִּיק.⁷⁷ A prozelitának új nevet is adtak, miután eleget tett a három alapelvárásnak. A neve nem a vér szerinti szüleinek a fia vagy a lánya lesz, hanem „Ábrahám atyánk gyermekének” (בֶּן אַבְרָהָם אֲבִינוֹ) nevezik.⁷⁸

2.4.1. A körülmetélkedés

A nem bibliai alkalmazásban és szóhasználatban általában körülvágást jelentett. Lehetett akár a gyász vagy a rabszolgaság jele is. Eredetét illetően valószínűleg az ókori Egyiptomból származó szokás. Ezt a rítust főleg férfiakon végezték el, de előfordult, hogy nőkön is. A férfiakon végzett körülmetélést περιτομή-nak, a nőkön végzett körülmetélést pedig έκτομή-nak nevezik.⁷⁹ Mágikus vagy primitív vallási eredetű a cselekmény, szerepe pedig kettős: a szent megváltás jele, illetve törzsi szövetségi jegy. Az Ószövetségben a második szerepkör kapja a nagyobb hangsúlyt, tehát a körülmetélkedés rituális jellege sokkal hangsúlyosabb, mint a higiéniai hatása. A rituálé kamaszkori vagy akár házassági beavatás, és az újszülötteknél is elfogadott aktus volt.

Az Ószövetség mindhárom formára ad példát, de az újszülöttkori körülmetélkedés a lényeges. Izráel kapcsán a 2Móz 4,24 skk a körülmetélkedés lekorábbi szövegtanúja. A történet alapján Cipóra cselekedete a házasságra is mutathat. A Józs 5,2 feltételezhetően egy ókori népi hagyományt örökít meg: Gilgálban volt egy hely, ahol a pubertás és felnőtt férfiakat metélték körül.⁸⁰

Mielőtt végképp az ószövetségi gyakorlatra térnénk rá, meg kell jegyeznünk, hogy a keleti és nyugati sémi népek eltérő módon viszonyultak a körülmetélkedéshez. Míg a keleti sémiták nem gyakorolták, addig a nyugati sémiták körében nemcsak a zsidó nép gyakorolja (1Móz 17,23 skk).

⁷⁶ Szécsi, Prozeliták – betérés a zsidóságba, 140–141.

⁷⁷ Szécsi József, *Prozeliták, betérés a zsidóságba*, Budapest, 2001, 3.

⁷⁸ Szécsi, Prozeliták – betérés a zsidóságba, 140.

⁷⁹ Meyer, Rudolf: περιτέμνω. In: *ThDNT* 6., Vol. 6. 1973, (72–84) 74.

⁸⁰ Uo. 76–77.

A körülmetélkedés az egyik legrégebbi és legfontosabb rendelkezése az Ószövetségnek: az előbőrön végzett metszés látható jegye a JHVH és Ábrahám közötti szövetségnek (1Móz 17,9–14). A héber nyelv a **מָלַךְ** kifejezést alkalmazza a körülmetélés fogalmára. Ezt a LXX a περιτέμνω igével fordítja, de nem kizárólag csak a **מָלַךְ** igét fordítja ezzel, hanem minden olyan kifejezést is, ami magára a rituális aktusra utal.⁸¹ Ez valószínűleg egyiptomi hatás a LXX-ra, mivel ez más szövegrészekben is használja a körülmetélt vagy a körülmetéletlent kifejezést, nemcsak ott, ahol ez a héber szövegben előfordul.

Maga a rítus feltételezhetően egyiptomi hatásra maradt meg valamelyik törzsnél, s ezt később a többi törzs is átvette. A körülmetélkedés szokása talán a Kr. e. 11. században állandósulhatott, s Izráel népe ezzel különböztette meg magát a filiszteusoktól. A papi hagyomány később rítust formált a szokásból, s innen eredhet a nyolcnapos fiúgyermekek körülmetélése. Az ószövetségi értelmezés szerint a körülmetélt előbőr egyértelmű testi jele a JHVH-val kötött szövetségnek, s csak az a személy részesülhet az ő ígéreteiben, aki körül van metélve (2Móz 12,48).⁸²

A Babiloni Talmud a körülmetélkedést és a kultikus bemerítést hangsúlyozza a prozelita betérés esetében. Amint azt előbbieknek tisztáztuk, a körülmetélkedés rendkívül fontos volt. Ezért egy betérni készülő nem zsidó embernek is szükséges volt körülmetélkednie. A Babiloni Talmud (Jev 47b) traktátusa szerint a körülmetélést bizonyos kérdések és tanítások előzték meg, amelyek a betérni vágyó elkötelezettségét kívánták felmérni:

„Amikor egy ember (nemzsidó) jön, hogy prozelita legyen, és azt mondják neki: Mi a véleményed arról, hogy te prozelita akarsz lenni? Hát nem tudod, hogy ebben az időben Izráelt kínozzák, lökdösik, tépik, törik, hogy büntetés éri őt? Ha azt mondja: tudom ezt, és nem vagyok méltó rá, akkor azonnal beviszik, és oktatják néhány könnyebb és néhány nehezebb parancsolatra (Jev 47b).”⁸³

A tanítást követően és közvetlen a körülmetélés előtt a Babiloni Talmud a következőket írja a prozelitáról, aki végleg eldönti, hogy körülmetélésben részesedjék, vagy pedig nem:

„Tudd meg, hogy az eljövendő világ csak a kipróbáltak számára készítettett. Izráel, az eljövendő világ csak a kipróbáltak számára készítettett. Elfogadod-e ezt? [...] Ha elfogadja, azonnal körülmetélik.” (Jev 47a/47b)⁸⁴

A körülmetélés technikai részéről ezt írja a Talmud:

⁸¹ Meyer, Rudolf: περιτέμνω. In: *ThDNT* 6., 73.

⁸² Uo. 76–77.

⁸³ Meyer, Reinhold: *Der Babilonische Talmud*. Wilhelm Goldmann Verlag, München 1963, 229–230. (Saját fordítás.)

⁸⁴ Uo. 230.

„Ha olyan bőrpihék maradnak rajta, amelyek érvénytelenné teszik a körülmetélést, megismétlik a körülmetélést.” (Jev 47b)”⁸⁵

Mielőtt rátérnénk a bemeztésének, kultikus megmosatásának a kérdésére, ismerkedjünk meg a körülmetélkedés és a bemeztés körül kialakult rabbinikus vitával. Ezt a vitát a Babiloni Talmud alapján ismertetjük, amely megörökítette Rabbi Eliézer és Rabbi Jehosua ilyen vonatkozású tanítását.⁸⁶ Eliézer rabbi szerint az az igazi prozelita, akit körül van metélve, a bemeztkezés pedig elhanyagolható:

„Rabbi Eliézer mondja: egy prozelita, aki körülmetélkedik, de nem merítkezik meg. Íme, ez az igaz prozelita! Mert így találjuk az atyáknál is: akik körülmetélkedtek, de nem merítkeztek meg.” (Jev 46a).⁸⁷

Eliézer rabbi szerint, a körülmetélés az atyákkal kötött szövetségbe tagolja be a betérőt, és a bemeztkezés nem játszik szerepet a szövetség tekintetében (1Móz 17, 10–11; 2Móz 12,48)

Jehosua rabbi szerint valójában a bemeztkezés lesz a jele annak, hogy a prozelita zsidónak számítatik:

„Rabbi Jehosua mondja: Ha valaki bemeztkezik, de nem metélkedik körül, íme az a prozelita, mert így találjuk az atyáknál, akik bemeztkeztek, de nem metélkedtek körül.” (Jev 46b)⁸⁸

A rabbinikus irodalom ebben a vitában arra az álláspontra jutott, hogy a betérés mindkét aktusa elmulaszthatatlan:

„Ha valaki bemeztkezik, de nincs körülmetélve, körülmetéltetik, de ha nem merül alá, nem lesz prozelita, míg körül nem metélik és alá nem merül.” (Jev 46b)

„Inkább abban a tekintetben nincs nézetkülönbség, aki alámerítkezik és körül is van metélve, mert ez az érvényes áttérés. Valójában abban a tekintetben van nézetkülönbség, hogy valaki körül van metélve, de nem merült alá.” (Jev 46b)⁸⁹

A rabbinikus hagyomány szerint önmagában sem a körülmetélés, sem az bemeztkezés nem elégséges ahhoz, hogy egy pogány prozelitává legyen, hanem mindkettőnek meg kell történnie.⁹⁰

⁸⁵ Meyer, Reinhold: *i. m.* 230.

⁸⁶ Uo. 231–232.

⁸⁷ Uo. 231.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo. 232.

⁹⁰ Uo. 233.

2.4.2. A *bemerítkezés*

A *bemerítkezés* eredetéről azt lehet megállapítani, hogy annak rítusát más kultúrkörökben is gyakorolták. Szakrális fürdőkről értesülünk az eleuszi, bachuszi és egyiptomi kultuszok kapcsán is. A tényállás az, hogy a *bemerítkezés* rítusainak különböző formáit nem lehetséges közös eredőre visszavezetni.⁹¹ A rituálé értelméről és jelentéséről, azt lehet megállapítani, hogy az egy istenségnek nem tetsző fizikai vagy erkölcsi szennytől való megtisztulás jele. A Hermész-kultuszban és az egyiptomi kultuszban a halhatatlanság gondolata is megjelenik a rituális *bemerítkezés* kapcsán, a babiloni gyakorlatban pedig a víz varázslás legfőbb eszköze. Ezekben a kultuszokban a *bemerítkezés* mágikus és rituális töltete hangsúlyos, nem az erkölcsi tisztulás.⁹²

Az ószövetségi szóhasználatban a *bemeríteni*, illetve *belemártani* jelentésű טבל ige fejezi ki a *bemerítés* cselekményét.⁹³ Ebből kifolyólag az Ószövetség két értelemben használja. Elsődleges értelemben a hétköznapi használatra alkalmazza, például a falat bemártására vagy a láb vízbemártására stb. Másodlagosan főként szakrális a tisztulás aktusának kifejezésére szolgál (3Móz 4,6.17; 11,32; 15,11.13). Naámán megtisztulásának történetéből nemcsak testi tisztulásra következtethetünk, hanem a kultikusra is, mivel ebben hétszeres alámerítkezésről és a Jordán folyó kiemeléséről olvashatunk (2Kir 5,4).⁹⁴ A LXX ezt a טבל igit fordítja a βάπτω,⁹⁵ πλύνω⁹⁶ és λούμαι⁹⁷ görög igékkel. A késői zsidóságban a טבל és a βάπτω igit a papi értelemben vett tisztulás kifejezésére használták (Jud 12,7).⁹⁸ A prozeliták alámerítése ebbe a kontextusba illeszkedik. Az Ószövetségben a törvény szerinti mosakodás csupán arra való, hogy eltörölje a kultuszi tisztátalanságot és a személyt ismét alkalmassá tegye a kultusz gyakorlására.⁹⁹

Az intertestamentális korban gyakorolt *bemerítkezések* között a prozeliták *bemerítkezési* szertartása egyszeri és megismételhetetlen aktus lehetett. Mivel a pogányok rituális értelemben tisztátalannak számítottak, ahhoz, hogy érintkezhessenek a zsidókkal, szükségük volt átesniük

⁹¹ Oepke, Albrecht: Βάπτω, βαπτίζω. In: *ThDNT*., Vol. 1. 1974, (529–547)530–531.

⁹² Uo. 533.

⁹³ A טבל ige a legtöbb esetben az elsődleges, nem szakrális jelentésében fordul elő az Ószövetségben. Ld. *Bibleworks*.

⁹⁴ Oepke, Albrecht: Βάπτω, βαπτίζω. In: *ThDNT* 1., 535.

⁹⁵ βάπτω – 1. *bemártani, bemeitni, vízbe merülni*; 2. *megedz*; 3. *festékbe márt* (Györkösy Alajos – Kapitánffy István – Tegye Imre (szerk.): *i. m.* 182.). Tizennyolc alkalommal használja a LXX. (*Bibleworks*)

⁹⁶ πλύνω – jelentése: 1. *mos, megmos, kimos*; 2. *szid, gyaláz*. Györkösy Alajos – Kapitánffy István – Tegye Imre (szerk.): *i. m.* 855. 52-szer jelenik meg a LXX-ban. (*Bibleworks*)

⁹⁷ λούω – 1. *megmos, megfürösz*, 2. *mosdik, fürdik* (Györkösy Alajos – Kapitánffy István – Tegye Imre (szerk.): *i. m.* 639.) 50-szer fordul el a LXX-ban. (*Bibleworks*)

⁹⁸ Oepke, Albrecht: Βάπτω, βαπτίζω. In: *ThDNT* 1., 535.

⁹⁹ Jenei Tamás: *Kereszttség*. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Bibliai fogalmi szókönyv*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1992, (203–205) 203.

egy tisztulási fürdésen. Az idők folyamán ez a rítus egyre nagyobb jelentőséget nyert, míg végül egyenértékű lett a körülmetélkedéssel. Az bemeítkezés aktusa azért volt egyszeri és megismételhetetlen, mert a bemeítkezett prozelita jog szerint új emberré lett.¹⁰⁰

Ezzel kapcsolatban a Talmud a következőket állapítja meg:

„A bemeítés önmagában hatékony, ezt Rabbi Eliézer és Rabbi Jehosua is elfogadja. [...] Hija bar Abba rabbi azt mondta, hogy egy embert soha nem tekintenek megtértnak, amíg körül nem metélték és alá nem merült.” (Jev 46b)¹⁰¹

A bemeítés bibliai eredetét tekintve a rabbinikus irodalom több megállapítást is tesz:

„A Gemara azt kérdi: Honnan van ez? Azt mondjuk, hogy abból származik, amikor Isten megparancsolta a Sínai-félszigeten való kinyilatkoztatás előtt Mózesnek: »Eredj a néphez és szenteld meg őket, ma meg holnap és mossák ki az ő ruháikat« (2Móz 19,10).” (Jev 46b)¹⁰²

A rabbik többsége a nép megtisztulására és megszentelésére adott parancsból indul ki, ezért nemcsak a ruhák rituális mosásáról van szó, hanem az ember teljes lényének. Jehosua rabbi ettől kissé eltérően a 2Móz 24,8-ból vezeti le a bemeítkezés alapjait:

„Rabbi Jehosua inkább innen származtatta, ahol a vers így szól a Sínai-félszigeten megkötött szövetséggel kapcsolatban: »Mózes vette a vért, és ráhintette a népre«. A hagyomány pedig úgy tartja, hogy nincs rituális meghintés alámerülés nélkül. Ezért ősatyáink is bizonyára alámerültek a Sinain, következésképpen ez is alapvető követelmény minden megtérésnél.” (Jev46b)¹⁰³

Ezt a véleményt támogatja a Jev 46b, 5 is:

„A meghintés a vízbe merítéssel történik. Ha nem így lenne, hogyan vitték volna őket az isteni jelenlét szárnyai alá? Éppen ezért az ősöknek is alá kellett merülniük.”

Az Újszövetségben a βαπτίζω ige (bemártás) jelenik meg a következő helyeken: Lk 16,24 – küldd el Lázárt, hogy ujjá hegyét mártsa vízbe; Jn 13,26; Jel 19,13 stb. A kultikus értelemben vett mosakodásról, bemeítésről pedig a Mk 7,4 és a Lk 11,38-ban van szó. Az újszövetségi

¹⁰⁰ Bellai Zoltán: Az újszövetségi keresztség előzményei. In: *Theológiai Szemle*, Ú. f. XXIII, (1980/23), (265–271) 266–270.

¹⁰¹ Jev 46b. In: *¶ Sefaria*. https://www.sefaria.org/Yevamot.46b?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=William_Davidson_Edition_-_Vocalized_Aramaic&lang=bi (2022. márc. 20.)

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Jev 46b. In: *¶ Sefaria*. https://www.sefaria.org/Yevamot.46b?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=William_Davidson_Edition_-_Vocalized_Aramaic&lang=bi (2022. márc. 20.)

értelmezés szerint különbséget kell tennünk a kultikus bemerítkezés, Keresztelő János keresztsége (Mk 1,5) és Jézus keresztsége között (Mt 28,19).¹⁰⁴ A dolgozat témájának szempontjából és korlátjaira való tekintettel nem térünk ki erre a kérdésre, viszont meg kell jegyeznünk, hogy a prozeliták bemerítése, nem a keresztyén gyakorlatból került át a zsidó vallásba, ugyanis ez megelőzte a keresztyén keresztséget.¹⁰⁵ A prozeliták kultikus bemerítésének az első apostoli konvent vetett véget Kr. u. 49. körül (ApCsel 15). Ebben a században a keresztyének megvetettek és üldözöttek voltak, ennél fogva igen kicsi az esélye annak, hogy a zsidóság bármit is átvett volna a keresztyénségből.¹⁰⁶

A prozeliták bemerítésének kérdéséről Kr. u. első században támadt vita Hillél és Sammáj iskola között.¹⁰⁷ A vita tárgya pedig az volt, hogy egyenértékű-e a bemerítés a körülmetéléssel, vagy pedig a bemerítés a körülmetélkedés alá van rendelve. A vita tehát nem a bemerítés legitim gyakorlatának elfogadásáról szólt.¹⁰⁸

A rabbinikus irodalom hangsúlyozza, a prozelita státusának bemerítés általi megváltozását:

„Rabbi Jose azt mondja: A bíróság nem merítheti be, mivel a körülmetélés és a bemerítés egyaránt szükséges a megtéréshez, a bemerítés pedig azáltal változtatja meg a betérő státusát, hogy zsidóvá teszi őt.” (Jev 46b, 9)¹⁰⁹

Jehosua rabbi nem ért egyet ezzel az érveléssel, mivel szerinte a körülmetélés önmagában is a megtérést hozza és a bemerítés nem okoz további változást a prozelita státusában.¹¹⁰ Mivel a rabbinizmusnak konszenzusos álláspontja az, hogy a körülmetélés és a bemerítés egyenértékű aktusai a betérésnek, ezért a Jehosua rabbi véleményét támogatják. A sabbatnapon elvégzett bemerítés vitája abból adódik, hogy történik-e általa státusváltás, vagy pedig nem. Amennyiben történik, annyiban nem végrehajtható az aktus, mert ahogyan a Jev 46b, 11 fogalmaz: „hasznatosnak tűnik az edény használatba vételéhez.” Mivel mindkét rituális cselekedet elengedhetetlen a betérés megállapításához, ezért a státus változás nem köthető csak a bemerítéshez.

¹⁰⁴ Oepke, Albrecht: Βάπτω, βαπτίζω. In: *ThDNT* 1., 530.

¹⁰⁵ Uo. 535.

¹⁰⁶ Oepke, Albrecht: Βάπτω, βαπτίζω. In: *ThDNT* 1., 536.

¹⁰⁷ Kr. u. 80-ban vita indul a Sammáj és Hillél féle iskolák között a prozelitákról. A Hillél féle iskola sokkal inkább elfogadta és üdvözölte a prozelitákat, Sammáj iskolája viszont rosszallásának adott hangot amiatt, hogy betérők ismerete és viszonyulására hiányos az írott és szóbeli tant illetően. Ferguson, Everett: *A kereszténység bölcsője*. Ford. Zsengellér József. Osiris Kiadó, Budapest 1999, 460–461.

¹⁰⁸ Bellai Zoltán: *i. m.* 267.

¹⁰⁹ Jev 46b. In: *¶ Sefaria*. https://www.sefaria.org/Yevamot.46b.1?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=William_Davidson_Edition_-_Vocalized_Aramaic&lang=bi (2022. márc. 20.)

¹¹⁰ Uo.

A rabbinikus magyarázatok szerint a prozeliták bemerítése átmenetet jelent a halálból az életre. Ha a prozelitát „újszülött gyermeknek” lehetne nevezni, az csak a prozelita teokratikus és kazuisztikus helyzetére vonatkozna. A prozelita pogányként még nem érthette a Tórát, ezért azok a szenvedések, amelyek betérése után érték nem tekinthetők a korábbi vétkei büntetésének. Betérésének pillanatától kezdve be kellett tartania a parancsolatokat, és ez jelentette számára az új életet, tehát ebben az esetben nem kell semmilyen fizikai vagy etikai újjászületésre gondolnunk.¹¹¹

A Talmud Gerim (Betértek) traktátusa így írja le a prozelita bemerítésének végső mozzanatát:

„Amikor alámerült és feljött a vízből, kedves és vigasztaló szavakkal kell a szólni betérthez: Kihez ragaszkodsz? Boldog vagy! Ahhoz [ragaszkodsz], aki szólt, és létrejött a világ, áldott legyen! Mert a világ csak Izráel kedvéért teremtetett, csak Izráelt nevezik „Isten fiának”, csak Izráel „Isten kedveltje.” (Gerim 1, 5)”¹¹²

A betérés megállapítását komoly feltételkehez szabja a rabbinusi irodalom. A betérőtől a körülmetélés előtt megkérdezik betérésének szándékát (Jev 47b, amint ezt a 2.2.1. *A körülmetélkedés* alcím alatt említettük és idéztük). A körülmetélést legalább három főnek kellett tanúsítania, a bemerítést pedig csakis három tagú bíróság előtt lehetett elvégezni. A bemerítést nem végezheték éjszaka (Jev 46b, 15). Jehuda rabbi ehhez még annyit fűz, hogy amennyiben a prozelita bíróságon tér meg, akkor hivatalosan is prozelita, ha azonban csak a magánéletében, és a tanúi sem tekinthetők hitelesnek, úgy a megtérés sem legitim. (Jev 47a, 7).

2.4.3. *A prozelita első áldozata*

Amiképpen az izraelitáknak három feltételt kellett teljesíteniük a sínai szövetségekötés előtt, tudniillik a körülmetélkedést (2Móz 12,48), a megmosakodást (2Móz 19,10) és az áldozatbemutatást (Ex 24,5), ugyanúgy kellett a prozelitáknak is felkészülniük a szövetségbe való belépésre.¹¹⁴ Valószínű, hogy a frissen betért prozelitának az első áldozási alkalommal egészen égő áldozatot (עֹלָה)¹¹⁵ kellett bemutatnia a templom oltárán. Szécsi József szerint kétféle áldozat volt lehetséges, a bűn miatti: gerlice vagy galambfióka és az égőáldozat: esztendősbárány.¹²⁰

¹¹¹ Oepke, Albrecht: Βάπτω, βαπτίζω. In: *ThDNT* 1., 536.

¹¹² Gerim 1,5. In: Sefaria. https://www.sefaria.org/Tractate_Gerim.1.5?ven=The_Minor_Tractates_of_the_Talmud_trans._A._Cohen,_London:_Soncino_Press,_1965&vhe=Talmud_Bavli,_Vilna_1883_ed.&lang=bi (2022. márc. 20.)

¹¹⁴ Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος In: *ThDNT* 6., 731.

¹¹⁵ עֹלָה – ezt főként az egészen égő áldozatra alkalmazza az Ószövetség. (*Bibleworks*)

¹²⁰ Szécsi József: *Prozeliták – betérés a zsidóságra*, 162.

Az előző két szertartáshoz képest a Babiloni Talmud csak érintőlegesen szól a prozeliták áldozatbemutatásáról: a prozelita tudatlanul és pogányként cselekedett tisztátalan dolgokat, anélkül, hogy azokért büntetést kapott volna; viszont miután betér a zsidóságba, jogi helyzete is megváltozik:

„Tudd meg, hogy mielőtt e mérce alá kerültél volna, faggyút ettél anélkül, hogy halállal büntettek volna, hogy megszenteltetted a szabbatot anélkül, hogy megkövezéssel büntettek volna. De ha most faggyút eszel, kiirtással büntetnek; ha most megszenteltetted a szabbatot, megkövezéssel büntetnek.” (Jev 47b)¹²¹

Két féle áldozat jöhetett szóba a prozeliták esetében: az egyik az engesztelőáldozat (3Móz 1) a másik a békeáldozat (3Móz 3). Az engesztelő áldozat általában megelőzte a békeáldozatot, ugyanis az engesztelőáldozat egyik jelentős hozadéka a kultikus megtisztulás.¹²² Azért, hogy valaki békeáldozatot mutathasson be, előbb tisztává kellett lennie kultikus értelemben. A békeáldozat ugyanis az Úr és az őt tisztelő személy közösségének létrehozásában játszott fontos szerepet.¹²³ Viszont arról is értesülünk, hogy lehetséges volt a kettő kombinációja, amely jó illatú áldozat az Úr előtt (ld. 3Móz 1,9b; 1Móz 8,20–22).¹²⁴ A kérdés az, hogy a prozelita vajon a pogányságában elkövetett bűneiért mutatott be áldozatot, vagy pedig az Úrral való megbékélés érdekében. A Talmud alapján arra következtethetünk, hogy az áldozatnak a megtisztulás jegyében (3Móz 9)¹²⁵ kellett történnie:

„Ha valaki prozelita, és azért jön, hogy megtanulja a tanítást, ne mondjátok neki: Egy száj, amely hullát, tépett, undorító és csúszómászó dolgokat evett, azért jön, hogy megtanulja a Mindenható szájából elhangzott tanítást?” (Jev 24b)¹²⁶

Az engesztelő áldozat azért tűnik relevánsnak a prozeliták esetében, mivel az áldozat a teljes önelköteleződést kívánta szemléltetni, amihez elengedhetetlen az engesztelés. Teljesen elégetett áldozat azt hivatott szimbolizálni, hogy teljes az elköteleződés Isten iránt. Egy általánosabb nézet szerint semmilyen konkrét bűnhöz nem kapcsolódhatott az engesztelőáldozat, ezért az engesztelőáldozat és a békeáldozat kombinációja azt fejezte ki, hogy a szenthez való közeledés engesztelést és megbékélést igényel.¹²⁷

¹²¹ Meyer, Reinhold: i. m. 229.

¹²² Averbeck, Richard E.: עֲלֵה. In: Van Gemeren, A. Willem (Eds): *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*. Vol 3. Paternoster Press, Carlisle 1996, (405–145) 412.

¹²³ Uo. 412.

¹²⁴ Averbeck, Richard E.: i. m. 410.

¹²⁵ Uo. 409.

¹²⁶ Meyer, Reinhold: i. m. 231.

¹²⁷ Meyer, Reinhold: i. m. 409.

Fontos megállapítanunk: a prozeliták áldozatbemutatását a körülméltékedésnek és a be-
merítésnek kellett megelőznie, hogy a prozelita immár teljes jogú és tiszta zsidóként állhasson
az oltárhoz.

2.5. A prozelita férfiak jogai

A prozelita férfiak jogairól fentebb már tettük említést, ebben a részben csak a fonto-
sabbakat, illetve a nem említett jogokat szeretnénk felvonultatni.

A prozelita férfi betérésének pillanatában megszüntette korábbi kapcsolatait és a hagyó-
mány szerint így újszülött gyermeknek kellett tekinteni. A betért jogairól szóló legkorábbi ta-
núság Sammáj és Hillél, a pészachi vacsoráról szóló véleményében maradt fent a prozelitáról
(Peszáchim 8,8). Sammáj szerint pészach előestéjén a prozelita bemehet a mikvébe, hogy aztán
részrt vegyen a széder vacsorán. Hillél azonban azt mondja, hogy nem lehet a széderen jelen,
mivel a prozelita, mint egykori pogány részvétele olyan hatású lenne, mint egy zsidó, aki egy-
szer érintette a sírt és tisztátalan lett, s ezért csak hét nap után lehet tiszta ismét.¹²⁸

A talmudi hagyományban Józsúé rabbi és Gamáliel rabbi egy ammonita prozelitának a
zsidó gyülekezetben való részvételének jogosságáról vitáznak. Gamáliel az, aki tiltja az Am-
monból származónk a zsidó közösségben való részvételt, és arra hivatkozik, hogy Moábból és
Ammonból csak a tizedik nemzedék után mehetnek be az Úr gyülekezetébe. Míg Józsúé rabbi,
sokkal mérsékeltebb állásponton van, és azzal cáfolja Gamálielt, hogy az a nemzedék, amelyik-
ről szól Gamáliel, már Szanhérib idején felmentetett a prófécia alól.¹²⁹

A prozelita jog szerint a prozeliták rokonai nem örökölhettek semmit a betérttől. Ha be-
térése után nem születtek utódai, akkor vagyona és ingósága senki tulajdonának nem tekinthe-
tők, és bárki megszerezhetette azokat magán tulajdonul (Bává vátrá 3,3; Git 39a).

A prozelita nem viselhetett közhivatalt. A rabbik ezen határozatot az 5Móz 17,15-re ala-
pozták, miszerint zsidók fölé csak zsidó vezetőt szabad kinevezni. Ez azonban nem vonatkozik
arra a prozelitára, akinek anyja vagy apja zsidó származású volt (Jev 45b; Kid 76b). A prozelita
nem tölthette be a bíró szerepét egy bűnügyben a bíróságon, de tevékenykedhet egy polgári
eljárásban (Szanh 36b), és ítélezhet olyan bűnügyben, amelyben a vád prozelita társa felett
volt (Rási a Jev 102a-hoz). A legtöbb esetben azonban a prozelitát a bírói hivataltól is eltiltják.
Mások szerint polgári ügyekben prozelita fölött csak prozelita ítélezhet.¹³⁰

A prozelita házassági jog alapján, egy prozelita férfi minden akadály nélkül feleségül
vehetett egy zsidó nőt, sőt még akár egy papnak a lányát is (Kid 73a). Az utóbbi lehetőség

¹²⁸ Szécsi: Prozeliták – betérés a zsidóságba, 142.

¹²⁹ Meyer, Reinhold: i. m., 233.

¹³⁰ Szécsi: Prozeliták – betérés a zsidóságba, 142–143

viszont azt vonta maga után, hogy gyermekük nem örökölhette a papi tisztséget.¹³¹ Egy korábbi törvény szerint egy prozelita elvehette házastársául valamelyik rokonát, ezt azonban később az írástudók megtiltották, arra hivatkozva, hogy: „ne mondhassák: egy nagyobb szentségből egy kisebb szentségbe léptünk” (Jev 22a).¹³²

Bár a Tóra kimondja, sőt a zsidóság ragaszkodott ahhoz, hogy Izráel népén csakis zsidó ember uralkodjék, mint felkent király, mégis Nagy Heródes esete példázza azt a lehetőséget, hogy ha nagyon erőltetve is, de a prozelita felmenőktől származó ember is kerülhetett Izráel trónjára. Meg kell jegyeznünk, hogy Heródes családjának erőszakos „betérését” fenntartásokkal tekinthetjük egyenlőnek a prozelita betéréssel.¹³³

2.6. A prozelita nők és gyermekek jogai

A prozelita férfi jogi és társadalmi helyzete magától értetődően jól meg határozott a zsidóságon belül, és sokkal több szó is esik róla a talmudi és misnai irodalomban, mint a prozelita nők és gyermekek jogi helyzetéről, amely annak függvényében alakul, hogy a nők és a gyerekek milyen kapcsolatban vannak a családfővel.

A prozelita férfiak és nők között más elbírálás érvényesült. A második templom korát illetően arról értesülünk, hogy tilos volt a pogány nők feleségül vétele (Ezsd 9–11).¹³⁴ Már ez a tilalom is jelzi, hogy a pogány nők zsidó néphez történő csatlakozása elég kényes kérdésnek számított. A qumráni *Damaszkuszi iratban* (A/IV 21–17) arról olvasunk, hogy három dologhoz mindenképp ragaszkodnia kell a zsidóságnak: 1. zsidó pap (kohanita) nem házasodhat pogány származású asszonnyal; 2. nem zsidó asszony annak teremtetett, aminek, s ezért nem tud zsidóvá lenni; 3. a nem zsidó férfi „fizikailag is meg tud változni”, tehát zsidóvá lehet, de egy nő nem.¹³⁵ Más szóval:

„[...] a pogány férfiak zsidóvá válhattak a körülmétkedés által, de a pogány asszonyok, akiket nem lehetett körülmétkelni, nem lehettek zsidóvá.”¹³⁶

Tehát a fő ok, amiért egy asszony nem térhetett be magától a zsidóságba, nem más, mint az, hogy egy asszony nem tudja maradéktalanul teljesíteni a három elvárt feltételt, hanem abból

¹³¹ Szécsi: Prozeliták – betérés a zsidóságba, 143.

¹³² Uo. 143.

¹³³ Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος. In: *ThDNT* 6., 734.

¹³⁴ Steiner József: *i. m.* 14.

¹³⁵ Steiner József: *i. m.* 14.

¹³⁶ Schwartz, Daniel R.: Doing Like Jews or Becoming a Jew? Josephus in Women Converts to Judaism. In: Frey, Jörg – Schwartz, Daniel R. – Gripentrog, Stephanie (szerk.): *Jewish Identity in the Greco-Roman World. Jüdische Identität in Der Griechisch-Römischen Welt. Ancient Judaism and Early Christianity* 71. Brill, Leiden–Boston 2007, (93–110) 99.

csak kettőt: a bemeztítkezést és az áldozatbemutatást.¹³⁷ Tehát azon asszonyok számára, akik szimpatizáltak a zsidó vallással az a lehetőség maradt, hogy úgy élhettek és cselekedhettek, mint a zsidók.¹³⁸

Ez a szemlélet és felfogás viszont, mintha ellentmondana a Ruth könyvében olvasottakkal. Ugyanis Ruth moábita származású volt (Ruth 1,4). Zsidó anyósának tett szavai kétféleképpen értelmezhetők: 1. úgy, mint amely a zsidóságra való áttérés fogadalma; 2. úgy, mint amely az áttérés szándékának kinyilvánítása. Attól függően, hogy miként értelmezzük ezeket a szavakat válik meg az, hogy Ruth könyvének mondanivalójával ellenkezik, vagy sem a Josephus által is képviselt felfogás.¹³⁹

Abban az esetben, ha egy zsidó férfi pogány asszonyt vett feleségül, különleges helyzet alakult ki. E házasságnak révén a pogány asszony fizikailag kerül be a zsidó közösségbe. A zsidósághoz történő csatlakozás ebben az esetben attól függetlenül is érvényes, hogy a pogány asszony elfogadta Izráel Istenének tiszteletét, vagy nem. Ebből következik az a felfogás, amit fentebb már említettünk Ezdrás könyve alapján.¹⁴⁰ Tehát a zsidó férfiaknak pogány asszony feleségül vételét szigorúan korlátozták. Hasonlóan nem javallja a prozelita nők feleségül vételét a rabbinikus irodalom:

„Rabbi Eliézer ben Jákok azt mondja: a prozeliták lánya ne menjen férjhez a pap-ságba, hacsak az anyja nem Izráelből való”. (pKid 4)¹⁴¹

„Mindannyian (a rabbik) ugyanazt a verset idézik (Ez 44,22): csak szüzeket Izráel házának magjából...” (pKid 4)¹⁴²

A másik kérdéses csoport a gyermekeké. Egy nem zsidó gyermek betérésének esetében a következő jogok léptek érvénybe: ha egy kisgyermeket teljesen zsidónak is neveltek, csak akkor lesz teljes jogú zsidó, ha előírászerűen tér be: körülmétkedéssel, bemeztítkezéssel és áldozat bemutatásával. Hiába ad egy prozelita szülő gyermekének zsidó nevet, mert az nem jelent jogilag semmit. A prozelita szülőktől született fiúgyermeket a születésüktől követő nyolcadik napon körülmétkelték, akárcsak a zsidó gyermekeket.¹⁴³ A prozelitává válást megelőzően már megszületett fiúgyerekeket esetében a betérés szándékának kinyilvánítása után kellett elvégezni rajta a körülmétkelést, és ezt a körülmétkelő (*mohél*) tudomására kell hozni, hogy összehívhassa

¹³⁷ Schwartz, Daniel R.: *Doing Like Jews or Becoming a Jew? Josephus in Women Converts to Judaism*.

¹³⁸ Steiner József: *i. m.* 13.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Uo. 14.

¹⁴¹ pKid 4. In: *Sefer Sefaria. Babylon Talmud. The Babylon Talmud, edition by Heinrich W. Guggenheimer*. Berlin, De Gruyter, 1999–2015. https://www.sefaria.org/Babylon_Talmud_pKid_4 (2022. márc. 20.)

¹⁴² Uo.

¹⁴³ Ferguson, Everett: *i. m.* 460.

a *bét dint*¹⁴⁴ az áldások elmondására.¹⁴⁵ Amennyiben a gyermeket valamilyen okból kifolyólag körülmetélték – ez lehetett egészségügyi vagy baleset miatti, akkor a betérés alkalmával egy jelképes tűszúrás kellett rajta ejteni. A fiúgyerekek tizennégyéves koráig még nem volt felelős a parancsolatok megtartásáért.¹⁴⁶ A bemerítést csak az egy évnél idősebb gyermekeknél volt szabad alkalmazni, ugyanis az ennél fiatalabb gyermekek számára veszélyes lehet a teljes alámerítés.

A gyerekek esetében is különbséget kell tennünk a fiúk és a lányok betérésével kapcsolatban. A leánygyermekek estében csak a bemerítésnek kell megtörténnie a betérés alkalmával, viszont *bét dinnek* is jelen kellett lennie a szertartáson, hogy elmondja az áldásokat. Mindkét nem esetében a szigorúan meg kellett történnie a bemerítésnek. Ezek után a prozelita gyermeket oktatták, majd pedig ugyanolyan jogok illették meg, mint egy zsidónak született gyermeket.¹⁴⁷

A prozelita jog kiter az áttért felnőttek gyermekeire is, s különbséget tesz a szülők áttérése előtt, illetve az áttérésük után született gyermekek között:

„Hogy van [a törvény]? Ha elsőszülött fia született [a prozelitának], mielőtt megtért volna, mentesül a kötelezettségek alól, de ha megtért, akkor felelős a törvény megtartására.” (Gerim 1)¹⁴⁸

„Ha egy prozelita körülmetélt volt, vagy ha körülmetélve született gyermeke, akkor a szövetség vérét kell tőle és gyermekétől kérnie Beth Sammáj szerint; de Béth Hillél azt mondja, hogy ez nem szükséges.” (Gerim 2,1)¹⁴⁹

Eszerint a szülők áttérése előtt született valamennyi gyermeket nemre való tekintet nélkül részesítették a bemerítésben, a körülmetélés kérdése továbbra is fennmaradt. A szülők áttérése

¹⁴⁴ A *bét din* a *törvény házát* jelenti. A zsidó közösségen belül, azon intézmény neve, amely a büntető, polgári és vallási ügyekkel kapcsolatban volt hivatott bíróságként szolgálni. Az intézmény megléte az 5Móz 16,18-ra alapozva történt. A második templom idején (Kr. e. 516 – Kr. u. 70) háromféle *batte din* működik egymás mellett. A Szanhedrin, amely a legfelsőbb *bét dinnek* (bíróságnak) felel meg. Ez 71 tagból állt és a templom területén ülésezett. A másik *bét din* az úgynevezett Kis Szanhedrin, amely 23 tagból állt, minden városban működött, ahol 120 vagy annál több zsidó férfi élt, és büntetőügyekben ítélt. A legkisebb *batte din* egyenként három bíróból állt. Az említett esetben a legkisebb *bet dinről* esik szó, amelynek három tagját hívták a betérés megerősítésének és az áldások felolvasásának érdekében. Ld. Bet din. In: *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/bet-din>) (2022. márc.7.)

¹⁴⁵ Szécsi József: Prozeliták–betérés a zsidóságba, 143.

¹⁴⁶ Ferguson, Everett: i. m. 461.

¹⁴⁷ Szécsi, Prozeliták–betérés a zsidóságba,143.

¹⁴⁸ Gerim 1. In: *Seferia. Babylon Talmud. The Babylon Talmud, edition by Heinrich W. Guggenheimer*. Berlin, De Gruyter, 1999–2015. https://www.sefaria.org/Babylon_Talmud_Gerim_1 (2022. márc. 20.)

¹⁴⁹ Gerim 2,5. In: *Seferia. Babylon Talmud. The Babylon Talmud, edition by Heinrich W. Guggenheimer*. Berlin, De Gruyter, 1999–2015. https://www.sefaria.org/Babylon_Talmud_Gerim_2,5 (2022. márc. 20.)

után született gyermekeket viszont már nem merítették be, mivel őket már „tiszták” -nak tekintették (Jev 11,2. vő. 1Kor 7,14). Utóbbiakkal már az izraeli jognak megfelelően jártak el: a fiúkat a nyolcadik napon metélték körül, a lányokat pedig – az izraeli leánygyermekéhez hasonlóan – magától értetődően Izrael népe közösségéhez tartoztak.¹⁵⁰ Ahogyan a prozelitizmusra nem tekintett mindenki jó szemmel a rabbik közül, úgy a prozeliták gyermekeire sem:

„Rabbi Jehuda azt mondja, hogy egy prozelita lánya olyan, mint egy meggyalázott pap lánya.” (pKid 4,6)¹⁵¹

„Rabbi Eliézer ben Jákób azt mondja: Egy izraelita lánya, aki prozelitához ment feleségül alkalmas a papságra, és egy prozelita lánya, aki izraelitához ment feleségül alkalmas a papságra, viszont egy prozelita lánya, aki prozelitához ment feleségül alkalmatlan a papságra” (pKid 4,6)¹⁵²

2.7. A prozeliák helyzete

2.7.1. Helyzetük Palesztinában

Mint már említettük palesztin zsidóság körében a $\gamma\lambda$ kifejezéshez a $\pi\rho\omicron\sigma\eta\lambda\upsilon\tau\omicron\varsigma$ kifejezés áll a legközelebb. A $\gamma\lambda$ elvesztette a társadalmi értelmét és kizárólag vallási töltetet kapott. A palesztin zsidóság körében az számított prozelitának, aki körül is volt metélve és megtartotta a Tórát. A prozelita részt vehetett a zsinagógai istentiszteleten, és teljes jogú zsidónak tekintették. Az viszont, hogy teljes jogú tagnak megfelelően viszonyult-e a palesztin zsidóság a prozelitákhoz, már árnyaltabb kérdés.¹⁵³

Egyes rabbik nem titkolták ellenérzésüket a prozelitákkal szemben, és igen kemény jelzőkkel illették őket, mint például Chelbo rabbi, aki azt mondta, hogy a prozeliták *fekélyek Izrael testén* (Jev 47b).¹⁵⁴

A Jev 47a a következő megállapításokat teszi ezzel kapcsolatban:

„[...] Izrael földjén elfogadják a megtérőt [...]. Viszont Erec Izraelben bizonyítania kell, hogy valóban megtért. Amikor eljön és azt mondja, hogy ő megtért, tanúkat is kell hoznia magával, akik megerősítik őt.”

¹⁵⁰ Bellai Zoltán: *i. m.* 267.

¹⁵¹ pKid 4,6. In: Sefaria . *Babylon Talmud*. *The Babylon Talmud*, edition by Heinrich W. Guggenheimer. Berlin, De Gruyter, 1999–2015. https://www.sefaria.org/Babylon_Talmud_pKid_4,6 (2022. márc. 20.)

¹⁵² Uo.

¹⁵³ Kuhn, Karl Georg: $\pi\rho\omicron\sigma\eta\lambda\upsilon\tau\omicron\varsigma$. In: *ThDNT* 6., 734.

¹⁵⁴ Meyer, Reinhold: *i. m.* 229.

„A bölcsek azt tanították: A vers kijelenti, hogy Mózes megparancsolta a bírának: »és igazságosan ítélkezzetek mindenkinek az ügyében, akár testvérével, akár jövevénnel van dolga« (5Móz 1,16). Ebből kifolyólag Jehuda rabbi azt mondta: Az a megtérő, aki a bíróságon tér meg, érvényes megtérő, ha azonban magánéletében tér meg, akkor nem tekintendő annak.” (Jev 47a, 1.3.5)¹⁵⁵

A rabbinikus álláspont eléggé megosztott a prozeliták jogi státusát illetően. A fenti idézetekből az tűnik ki, hogy egyes, valószínűleg farizeusi rétegből származó rabbi elfogadó és nyitott volt a prozeliták befogadásával kapcsolatban. Feltételezhetjük azt is, hogy ezek a rabbik nemcsak engedékenyek voltak a prozeliták irányában, sőt buzdították is tanítványaikat a prozeliták helyes tanítására. A tanítás kérdése azért is lesz hangsúlyos a prozelitákkal kapcsolatban, mert egyes rabbik éppen abban látják a zsidóságba térés lényegét, hogy a megtérő a Tóra szerinti életre határozza el magát. Ezért különbséget tesznek *igaz prozelita* és *hamis prozelita* között. Az a גֵּר, aki kizárólag világi vagy egyéb tisztátalan indíttatásból vált prozelitává „hamis prozelitának”, גֵּרִי הַשָּׂקֶר-nek nevezték.¹⁵⁶ A Babiloni Talmudban a következőket olvashatjuk a hamis prozelitáról:

„Egy férfi, aki asszony miatt lett prozelita, és egy nő, aki férfi miatt lett prozelita, és ugyanígy, aki csak azért lett prozelita, hogy királyok asztalánál vacsorázzék, vagy hogy Salamon királlyal legyen, nem számít igaz prozelitának.” (Jev 24b)¹⁵⁷

„Ezek Nehemiás rabbi szavai: Aki oroszlánok miatt lett prozelita, aki álmok miatt lett prozelita, és aki Márdokeus és Eszter idejében lett prozelita, az nem számít prozelitának, hanem csak a mostaniak.” (Jev 24b)¹⁵⁸

Igaz prozelitának, גֵּרִי יָדֵק-nek nevezik a rabbik azokat a betérőket, akik körül vannak metélve, bemeztetve, és nem utolsó sorban megtartják a Tórát, sőt szívügyüknek tartják annak tanulmányozását.¹⁵⁹

2.7.2. Helyzetük a görög–római diaszpórában

A diaszpóra zsidóságának és a római birodalom pogány lakosságának is meg volt a maga véleménye a prozelitákról. Kézenfekvő, hogy a birodalom azon részein élhettek prozeliták, ahol

¹⁵⁵ Jevamot 47a. In: *ד Sefaria. Babylon Talmud. The Babylon Talmud, edition by Heinrich W. Guggenheimer*. Berlin, De Gruyter, 1999–2015. https://www.sefaria.org/Babylon_Talmud_Jevamot_47a (2022. márc. 20.)

¹⁵⁶ Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος. In: *ThDNT* 6., 736.

¹⁵⁷ Meyer, Reinhold: *i. m.* 230.

¹⁵⁸ Uo. 230-231.

¹⁵⁹ Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος. In: *ThDNT* 6., 736.

számottevő zsidó közösség volt. Elsődleges forrásnak ebben az esetben Josephus Flaviust tekintjük, de rajta kívül a korabeli római írók is megemlékeznek bizonyos zsidó közösségekről.

Josephus *A zsidók történetében* ír azokról a jogokról és engedményekről, amelyeket a római császárok adtak a zsidóknak. Ezeket az egyes városoknak és provinciáknak kiküldött levelekben maradtak fent, és Josephus idéz is ezekből. Feltételezhetjük, hogy azokat a városokat, illetve régiókat emelte ki, amelyben jelentősebb zsidó közösség élt.

Elsőként a kor legjelentősebb zsidó diaszpórájának közösségét lehet megemlíteni, amely Alexandriában élt, s ahol Julius Caesar a zsidókat alexandriai polgárokká tette (Ant XIV. 10,1):

„Így például Julius Caesar az alexandriai zsidóknak érc táblára véssett okiratot adott és ezzel őket alexandriai polgároknak nyilvánította.”¹⁶⁰

A zsidóság számára ez fontos lépés volt társadalmi helyzetüket illetően, s ugyanúgy a prozelitáknak számára is. Arról sajnos nincs információnk, hogy a prozeliták jogi státusa mennyiben változott, s ha változott egyáltalán a római jogban. Julius Caesar okirata által viszont mind a zsidóknak, mind a közösségükbe tartozó prozelitáknak feltételezhetően javult a társadalmi megítélése Alexandriában.

Alexandria mellett kiemelhetjük még a Josephus által felsorolt többi várost: Efézus, Délosz, Szárdisz, Laodicea, Milétosz, Pergamon, Halikarnasszosz. A délosi diaszpóráról a következőket mondja az Ant XIV. 10,8-ban:

„Gaius Julius római konzul a parioni hatóságnak, tanácsnak és népnek üdvözlését küldi. Megjelentek előttem a ti követeitekkel együtt a delosi zsidók és néhány környékbeli zsidó és jelentették, hogy ti bizonyos rendelkezésekkel megakadályozzátok őket istentiszteletükben és régi szokásaik gyakorlásában. Helytelenítem, hogy szövetségeseink és barátaink ellen ilyen rendelkezéseket hoztok és megtiltjátok nekik, hogy törvényeik szerint éljenek és a közös lakomák és istentiszteletek céljaira adakozzanak, főképpen mivel ez még Rómában sem tilos nekik. Mert Gaius Caesar, a mi konzulunk, mikor kiadta azt a rendeletét, amellyel Rómában mindenféle gyülekezést megtiltott, csak velük tett kivételt és nekik nem tiltotta meg sem a közös étkezéseket, sem az adománygyűjtést. Éppen így én is, ám bár egyébként minden összejövetelt megtiltok, csupán a zsidóknak engedem meg, hogy ősi szokásaik és hagyományaik szerint összegyülekezessenek és közösen étkezessenek. Ennél fogva megkívánom, hogy barátaink és szövetségeseink ellen kiadott rendeleteiteket – tekintettel irántunk tanúsított hűségükre és barátságukra – visszavonjátok.”¹⁶¹

¹⁶⁰ Flavius Josephus: *A zsidók története*, 600.

¹⁶¹ Uo. 602.

Az Ant XIV. 10,23-ban a halikarnasszosziak határozatát jegyzi le:

„A halikarnasszosziak határozata: »Marcus Alexander javaslatára, Memnonnak, Aristeides fiának és Euonymos fogadott fiának főpapsága idején Antheisterion hónapban: Mivel az Isten iránti jámborságot és a vallást mindig híven ápoltuk, az emberiség jótevőjének, a római népnek példájára és mivel a velük szövetséges zsidóknak a rómaiak megengedték vallásuk szabad gyakorlatát és hagyományos ünnepeik megünneplését és összejöveteleik megtartását, mi is elhatároztuk, hogy minden zsidónak, férfinak és nőnek egyaránt joga legyen a Sabbat-napot megtartani, a zsidók törvényei szerint áldozatot bemutatni és ősi szokásuk szerint a tengerparton imádkozni. És ha akár hatóság, akár magánember akadályozná őket ebben, pénzbírságra ítéltessék és azt fizesse be a város pénztárába.«”¹⁶²

Ezekből az idézetekből nemcsak az derül ki, hogy Delosban és Halikarnasszoszban zsidó közösségek éltek, hanem még Rómában is. A római zsidó közösség Puteoliban élt, amely egyfajta sajátosan fenntartott terület volt számukra. A közöttük élő prozelitákról keveset tudunk, viszont zsidó katakombákban végzett későbbi régészeti kutatások azt állapították meg, hogy a prozelitákat nem a pogány temetőkbe temették, hanem a zsidó katakombákba.¹⁶³ Ebből következőleg feltételezhetjük, hogy a diaszpóra zsidósága még befogadóbb és nyitottabb volt, mint a palesztinai zsidóság.

A diaszpórai zsidóságról nem kizárólag Josephustól értesülhetünk, hanem pogány íróktól is, például Horatius Flaccus Quintus (Kr. e. 65–8) római költőtől. Horatius egyik szatírájában (I. 4, 138–143) elsőként hivatkozik a zsidók hittérítésére a római irodalomban.¹⁶⁴ Szatírájában úgy tünteti fel a zsidó misszionálást, mint erőszakos nyomást, amely kikényszeríti az római polgárból, hogy „zsidóként viselkedjen”.¹⁶⁵ John Nolland tanulmánya szerint a zsidó közösségek egyes tagjai túlzottan nagy befolyást szereztek egyes városokban, s ebből kiindulva feltételezhető, hogy nemcsak politikai akaratukat, de vallási akaratukat is „ráerőszakolhatták” a római polgárookra. Horatius szatírájából kiindulva, Nolland azt állapítja meg a zsidó misszióról, hogy az sokkal inkább hasonlított a makkabeus kori erőszakos áttérítésre, semmint az érvek alapján meggyőző misszióra.¹⁶⁶

A szatíra 143. sorában Nolland a *condere* – *átmenni (új állapotba), átlépni, átadni (egy politikai párthoz)* jelentésű szót értelmezi, és fejtegetése során arra a megállapításra jut, hogy

¹⁶² Flavius Josephus: *A zsidók története*, 607.

¹⁶³ Kuhn, Karl Georg: *προσήλυτος*. In: *ThDNT* 6., 736.

¹⁶⁴ Nolland, John: *Proselytism or politics in Horace satires I, 4, 138–143?* *Vigiliae Christianae* 33. North-Holland Publishing Company, Amsterdam 1979, 347–355.

¹⁶⁵ Uo.

¹⁶⁶ Uo.

Horatius egyszerre alkalmazta a szó mindkét értelmét. Ennek ellenére Nolland megállapítja, hogy a *concedere* kifejezéssel Horatius mégsem az agresszív zsidó áttérítési kísérletekre utal, és nem a zsidósághoz csatalakozó pogányokat kívánja megítélni.¹⁶⁷

Tanulmánya végén Nolland megjegyzi, hogy Horatiust erős támadások érték szatírája miatt, illetve a félreértett *concedere* kifejezés miatt, ugyanakkor több író és közéleti kortársa állt ki védelmére.¹⁶⁸

2.8. Összegzés

A prozelita kifejezés az intertestamentális korban nyeri el a zsidó hitre áttért pogány származású ember jelentést. Ebben a korszakban fogalmazzák meg a betérést megelőző feltételeket, szögezik le a rituális cselekedetek fontossági sorrendjét és értelmét.

A zsidó társadalomban és jogban meghatározott szerepet kapnak a prozeliták is, amit a rabbinikus irodalom kellőképpen tárgyal. Egyes konzervatív vagy fundamentalista beállítottságú csoportok ellenezték mind a térítést, mind a prozeliták befogadását. A diaszpórában viszont sokkal inkább a misszió szándékú nyitottság és befogadás kerül előtérbe.

Ez a kétféle magatartás erőteljesen jelentkezik a rabbik prozelitákkal kapcsolatos vitáiban is, jóllehet a farizeusi gondolkodású rabbik nem a prozelitizmus legitimitását vonták kérdőre, hanem az áttérés feltételeinek részleges, elhanyagolhatónak vélt pontjait. A viták eredménye az a konszenzus lett, hogy a prozelita-jelöltnek három kötelező feltételt kellett teljesítenie a betéréshez: a körülmetélkedést, a bemeztetést és a törvény megtartását. A viták kiterjedtek a prozelita nők és gyermekek, a körülmetélés és bemeztetés pontosan meghatározott kérdéseire is.

Alexandriai Philón a befogadó, sőt a betérést buzdító bölcs zsidók közé tartozott. Számára a rituális szokások háttérbe szorultak, és inkább a Törvény tanítását és tanulmányozását hangsúlyozza, mintha csak azt éreztetné, hogy az igaz istenfélő nem a körülmetéléstől lesz prozelita, hanem azért, mert az igaz ismeretet hajlandó volt elkérni és megtanulni.

Josephus Flavius, aki farizeus neveltetésben részesült, a művelt római rétegnek írja könyveit, amelyek apologetikus jellegűek is: meg akarja ismertetni a zsidók vallását és életvitelét, s hogy ez mennyire vonzó is, a betérőkről szóló történeteivel szemlélteti, melyek között kiemelkedő Adiabene uralkodójának és anyjának zsidó hitre való áttérése. Írásai nyitottságot éreztetnek a prozeliták tekintetében. A zsidók története című könyvben több helyen is kiemeli a diaszpórában élő zsidók Rómától kapott kiváltságait és jogait, s ezzel arra utal, hogy a zsidó nép hasznos és kitüntetett helyet foglal el a birodalmon belül.

¹⁶⁷ Nolland, John: *Proselytism or politics in Horace satires I, 4, 138–143*

¹⁶⁸ Uo.

A diaszpóra zsidósága nyitottabb a prozeliták tekintetében, mint a palesztinai, ugyanakkor a birodalom nagyobb városaiban élő zsidó közösséget megvető római polgárok inkább negatívan értékelik a prozelitizmust. A görög, illetve római lakosság eljut oda, hogy erőszakos nyomulásnak és politikai húzásnak tekintse a zsidó missziót.

3. PROZELITÁK AZ ÚJTESTAMENTUMBAN

3.1. A *προσήλυτος* előfordulási helyei az Újszövetségben

Az újszövetségi irodalomban inkább csak szórványosan találkozunk a *προσήλυτος* kifejezéssel. A számottevő különbség eleve a két szövetség területi különbségéből adódik, továbbá a központi üzenet eltérései miatt is, mivel az Ószövetségben a zsidó nép szövetségre kiválasztott népként áll előttünk, amely által más népek és nemzetek is megismerhetik Istent. Az Újszövetségben Izráel népének ilyen jellegű „közvetítői” szerepe teljes mértékben Jézus Krisztusra összpontosul. Az Újszövetség szoteriológiai látásmódja szerint a zsidóság számára többé nem privilégium a teremő Isten megismertetése.

Mindezek fényében a prozelitizmus hangsúlya is más lesz az Újszövetségben. Ezt támasztja alá a *προσήλυτος* négy előfordulási helye: Mt 23,15; ApCsel 2,11; 6,5; 13,43.¹⁶⁹ A jelzett újszövetségi helyeken használt kifejezés (*προσήλυτος*) – eltérően az Ószövetségi értelmezéstől –, a rabbinikus felfogás értelemben jelenik meg. Tehát az Újszövetség azt a személyt érti rajta, aki elfogadta a prozelitává válás feltételeit, a körülmétkedést, a bemeítkezést és az áldozatbemutatást, hogy a prozelitajog szerint a zsidó nép teljes jogú tagjává legyen.¹⁷⁰

A Mt 23,15-ben előforduló *προσήλυτος* kifejezés Jézus farizeusok ellen mondott beszédének kontextusában jelenik meg: *Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert bejárjátok a tengert és a szárazföldet, hogy egyetlen pogányt zsidó hitre térítsetek* [ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον], *és ha ez megtörtént, akkor a gyehenna fiává teszitek, kétszerte inkább magatoknál.* Jézus hiperbolikus mondása a farizeusok missziói törekvésének fonákságát emeli ki.¹⁷¹ Jézus itt arra utal, hogy nem általában a zsidók prozelitákat szerző munkálkodásával van gond, hanem a farizeusok önző igyekezetével, mivel arra törekedtek, hogy maguknak szerezzenek újabb követőket, nem pedig a zsidóságnak.¹⁷² Jézus beszéde tehát nem nyilvánítható a prozelitizmus elleni megnyilvánulásnak, mert ő inkább a farizeusok téves missziós tevékenységére mondott kritikát.¹⁷³

¹⁶⁹ Kuhn, Karl Georg: *προσήλυτος* In: *ThDNT* 6., 742.

¹⁷⁰ Bellai Zoltán: *i. m.* 268.

¹⁷¹ Steiner József: *i. m.* 16.

¹⁷² Uo. 17.

¹⁷³ Kuhn, Karl Georg: *προσήλυτος* In: *ThDNT* 6., 742.

Az ApCsel 2,11-ben, amely Péter pünkösdi prédikációjának része, a προσήλυτοι a népek felsorolásában kapott helyet. Nem a nemzeti hovatartozást kifejezésére szolgál, hanem a zsidósággal való kapcsolat milyenségét.¹⁷⁴ Tehát a szerző a prozeliták szociális és vallási meghatározottságára irányítja figyelmet, mint akik már nem pogányok, hanem vallásilag a zsidósághoz tartoznak.

Az ApCsel 6,5-ben a diakónusi kör megválasztásának elbeszélésében sorolja fel a kiválasztottak nevét, közöttük Nikolaoszt, aki antiokhiai prozelita volt (Νικόλαον προσήλυτον). Ebből a versből arra következtethetünk, hogy voltak Jeruzsálemben hellén származású prozeliták, akik utóbb Jézus követőivé, keresztyénekké lettek.¹⁷⁵ Valószínűleg a hatos felsorolásból a többi öt személy születésileg zsidó volt, kivéve Nikolaoszt, aki a zsidóságba betért görög volt.

Az ApCsel 13,43 az egyik legfigyelemreméltóbb vers a felsoroltak közül, ugyanis kizárólag itt jelenik meg egymás mellett az a két kifejezés, amelyek a prozelita vallási és társadalmi orientációjára utalnak egyaránt: σεβομένων προσηλύτων. Ezzel¹⁷⁶ a szókapcsolattal arra a személyre utal a szerző, aki nem zsidó mégis eljár a zsinagógába. Fontos megjegyeznünk, hogy a σεβόμενοι nem azonos értékű és jelentésű a προσήλυτος kifejezéssel, de ezt alább részletesebben is taglaljuk.

3.2. Σεβόμενοι, φοβούμενοι τὸν θεόν

3.2.1. σεβόμενοι

A σεβόμενοι a σέβομαι – *félelemmel tisztelni*, az Újszövetségben pedig *istenként tisztelni* jelentésű ige – többes számú participium mediumaként csak az ApCselben fordul elő, és akárcsak Josephus Flaviusnál, azokat a pogányokat jelöli terminus technikusként, akik Izráel Istenéhez csatlakoztak, részt vettek a zsinagógai istentiszteleteken, viszont nem vetették alá magukat a prozelita betérés szertartásainak, vagyis nem kötelezték el magukat a teljes Törvény betartására, nem merültek alá és nem metéltették körül magukat. Fordítása: *istenfélők*.¹⁷⁷

ApCsel 13,50-ben Lukács olyan piszidiai antiokhiai előkelő asszonyokra használja, akik betértek a zsidóságba, és akiket az antiókhiai zsidók felfingereltek Pál és munkatársa, Barnabás ellen. A σεβόμενοι egyetlen esetben, az ApCsel 13,43-ban fordul elő közvetlenül a prozelita kifejezés mellett jelzőként:¹⁷⁸ *Miután szétszlott a gyülekezet, sokan követték a zsidók és az istenfélő prozeliták közül [τῶν σεβομένων προσηλύτων] Pált és Barnabást...* Kétszer pedig a

¹⁷⁴ Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος In: *ThDNT* 6., 742.

¹⁷⁵ Uo.

¹⁷⁶ Uo. 743.

¹⁷⁷ Σέβομαι. Varga Zsigmond J. (szerk.): *i. m.* 861.

¹⁷⁸ Σέβομαι. Varga Zsigmond J. (szerk.): *i. m.* 861. Foerster, Werner: σέβομαι. In: *ThDNT* 7., (1971), (169–195) 171–172.

τὸν θεὸν tárggyal jelenik meg: *Hallgatott minket egy Lídia nevű istenfélő asszony* [σεβομένη τὸν θεόν], *egy Thiatirából való bíboráros...* (16,14); *Ekkor [Pál] eltávozott onnan, és egy Tícius Jusztus nevű istenfélő ember* [σεβομένου τὸν θεόν] *házába költözött...* (18,7).

Az ApCsel 17,4-ben olyan thesszalonikai görögökre vonatkozik, akik korábban már istenfélőkké lettek, de utóbb Pál és Szilász missziójának következtében a keresztyénekhez csatlakoztak.

Az ApCsel 17,17 szerint Pál apostol Athénban „*nap mint nap vitázott a zsinagógában a zsidókkal és a hozzájuk csatlakozott istenfélőkkel* [τοῖς σεβομένοις], *a főtéren pedig azokkal, akiket éppen ott talált.*

Mi a különbség a σεβομένοι és az tárgy bővítménnyel használt σεβομένοι τὸν θεόν között? A tárgy bővítménnyel használt σεβομένοι τὸν θεόν olyan szó szerkezet, amely a pogány istenségeket tisztelő személyek megjelölésére is szolgál. Ennek kétféle értelmezése lehet: egyrészt az egyetlen igaz Isten tiszteletének igényét fejezi ki; másrészt pedig nem egy isten tiszteletét jelenti, hanem imádatát. Így amikor σεβομένοι τὸν θεόν az „istenfélők” megjelölésére vonatkozik, akkor ez nemcsak annyit fejez ki, hogy bizonyos benyomást nyertek az Ószövetségben önmagát Izráelnek kijelentő Istenről, hanem azt, hogy őt imádják is, és pedig ennek az imádatnak megfelelő cselekedetekkel. Vagyis nemcsak intellektuális ismeretet jelent Izráel Istenéről, hanem az ő imádatos tiszteletének megfelelő életvitelt is.¹⁷⁹

3.2.1. φοβούμενοι τὸν θεόν

A φοβούμενοι τὸν θεόν, akárcsak a σεβομένου τὸν θεόν terminus technicuszként szolgál azoknak az istenfélő pogányoknak jelölésére, akik prozelitákként nem a teljes Törvény megtartásának kötelezettségével, hanem szimpatizánsokként kapcsolódtak Izráel népéhez.¹⁸⁰ Vagyis azok a „félprozeliták”, akik nem metélkedtek körül és nem merítkeztek be, viszont azt a követelményt támasztották irányukban, hogy hagyjanak fel a bálványimádással, és minden dolgukban etikus magatartást tanúsítsanak. Ezek az istenfélők nem temetkezhetek zsidó temetőbe.¹⁸¹

Az ApCsel-ben öt helyen olvasunk a φοβούμενοι státusban levő pogányokról. A 10,2-ben Kornéliusról, az úgynevezett itáliai csapat századosáról olvassuk: *Egész háza népével együtt kegyes és istenfélő* [εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος] *ember volt, aki sok alamizsnát osztogatott a népnek, és szüntelenül könyörgött Istenhez.* A 10,22-ben ezt a jellemzést olvashatjuk róla: *igaz és istenfélő* [δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν θεόν] *ember, aki mellett bizonyóságot tesz az egész zsidó nép.* A 10,34–35-ben pedig Péter felismerésében olvassuk általánosabb értelemben: *Most*

¹⁷⁹ Foerster, Werner: σέβομαι. In: *ThDNT* 7., 172.

¹⁸⁰ Φοβέω. Varga Zsigmond J. (szerk.): *i. m.* 989.

¹⁸¹ Steiner József: *i. m.* 11. 12.

értem meg igazán, hogy Isten nem személyválogató, hanem minden nép között kedves előtte, aki féli őt és igazságot cselekszik. [ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην]. Az ApCsel 13,16-ban Pál apostol így szólítja meg piszidiai antiókhiai hallgatóit: Izráelita férfiak és ti, istenfélők [οἱ φοβούμενοι τὸν θεόν], halljátok! Ezek a helyek olyan személyekről szólnak, akik nincsenek körülmételve, viszont a kegyesség tekintetében zsidó életmódot folytatnak, Kornéliusz esetében még az is tudomásunkra jut, hogy imádkozik és alamizsnát osztogat, s ezek az emberek nyitottak arra is, hogy a keresztyén misszió révén Krisztus gyülekezetébe tagolódjanak be.¹⁸²

Az Újszövetségben ezeknek a félprozelitáknak a megítélése más, mint a prozelitáké. A Palesztinában élő embernek¹⁸³ igazodnia kellett a palesztin zsidósághoz. Ez vallási értelemben azt jelentette, hogy csak az nyer üdvösséget a σεβόμενοι τὸν θεόν és a φοβούμενοι τὸν θεόν státusúak közül,¹⁸⁴ aki hajlandó körülmételkedni és az egész Tórát megtartani. Az apostoli konventen (ApCsel 15) éppen erről a kérdésről kellett döntést hozniuk. Az istenfélők üdvösségének kérdését célzott példázni Kornéliusz története is, valamint a misszió terjedése Kis-Ázsiában (ApCsel 11,19–20), amelyekből az lesz nyilvánvalóvá, hogy végleg megszűnik az a kényszer, hogy az üdvösség csakis a zsidóságra való betérés által valósulhat meg.¹⁸⁵

Ezzel kapcsolatban meg kell még említenünk Pál apostol misszióját és retorikáját az „istenfélőkkel” kapcsolatban (ApCsel 13,14; 14,1; 17,10; 17,17; 18,4). Pál a zsinagógákban kezdte el igehirdetését, de hallgatósága nem kimondottan csak a zsidókból állt. Az említett helyek arról tanúskodnak, hogy a hellén kultúrkörökből is eljártak imádkozni a zsinagógákba, viszont ettől még nem lettek prozelitává. Pál istenfélőknek (ApCsel 13,16.26: φοβούμενοι τὸν θεόν) és Istent tisztelőknak (ApCsel 16,14; 17,17; 18,7: σεβόμενοι τὸν θεόν) szólítja meg ezeket a hallgatóit. Ezek azért tértek inkább a keresztyén hitre, mert Pál üdvösségtanához nem tartozott hozzá a körülmételkedés és a Tóra teljes betartása.¹⁸⁶

Mindezek fényében megállapíthatjuk, hogy jelentős különbség van a prozeliták és az Újszövetség által „istenfélőknek” nevezett csoport között. Az utóbbiak érdeklődtek ugyan a tiszta zsidó monoteizmus iránt, de a körülmételkedés vagy a zsidó törvények megtartásának kényszere elriasztotta őket attól, hogy teljesen mértékben betérjenek a zsidó vallásba.

¹⁸² Vö. Balz, Horst: Φοβέω. In: *ThDNT* 9., (1974), (189–219) 212.

¹⁸³ Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος. In: *ThDNT* 6., 743.

¹⁸⁴ Héber megfelelője a גֵּר תַּשְׁבֵּט. Szécsi József: *Prozeliták betérés a zsidóságra*, Budapest 2001, 13.

¹⁸⁵ Kuhn, Karl Georg: προσήλυτος. In: *ThDNT* 6., 743.

¹⁸⁶ Uo. 743–744.

3.3. Összegzés

Az Újszövetségi beszél a prozelitákról, mint a zsidóság által elfogadott és elismert vallási csoportról. Társadalmi szerepüket nem emeli ki, feltételezhetően azért, mert nem is igazán számottevő. A négy említett helyen is csak közvetett módon utal rájuk.

Az apostoli levelekben nem esik szó a prozelitákról, kizárólag egy evangélium és az Apostolok cselekedetei tesznek említést róluk. Mivel az Újszövetség már nem a zsidóságban látja Isten ígéreteinek és országának beteljesedését, hanem Jézus Krisztus követésében.

Az Újszövetségben hangsúlybeli különbség van a prozeliták és az istenfélőknek nevezett csoportok között. Már nem az a lényeges, hogy a pogányból istenfélővé vált embernek be kell tartania a zsidó rituális szokásokat és törvényeket, hanem az apostolok által hirdetett Krisztus áldozatának és megváltásának elfogadása által van üdvösség.

KÖVETKEZTETÉSEK

A választott nép idegenekhez való viszonyának kérdéséről azt állapíthatjuk meg, hogy nem volt közömbös sem a fogság előtti, sem a fogság utáni Izráelnek. Sőt a kor más kultúráinak és társadalmainak toleranciájához és befogadásához képest jelentősnek nevezhetjük. Bár a királyság előtti és a királyságkori Izráelben nem merül fel a nyitás a pogányok tekintetében, a fogság utáni prófétai irodalomban már jellegzetes témává válik. Míg korábban éles különbség volt az Izrael területén élő pogányok és az idegen pogányok között, ez a különbségtétel az intertestamentális kortól megszűnik, s a prozelita megnevezés nem társadalmi réteget, hanem vallási hovatartozást fejez ki.

A prozeliták jogi, társadalmi és vallási helyzete az általunk vizsgált időszakokban más és más volt. Míg az ószövetségi korban olyan bánásmódban kellett részesíteni az Izráel kebelében élő jövevényeket, mint az özvegyeket és árvákat, addig a rabbik a nyitottságot és a szeretetteljes befogadásukat tanítják, majdnem egyenértékűnek tekintették őket a született zsidókkal.

A zsidóságra való betérésnek jól meghatározott feltételei voltak. A betérés előtt egy erre felhatalmazott bizottság győződött meg a prozelita őszinte szándékairól, ezt a felvilágosítása, követte, majd a három kötelező feltétel teljesítése: körülmetélkedés, bemerítés, áldozatbemutató. Mindezeket a folyamatokat legkevesebb három tagú papi bizottság ellenőrizte és erősítette meg. Amint az beigazolódott, a zsidó társadalom nem volt egységes a prozelitákhoz való viszonyulás kérdésében. Egyesek megvetéssel és elutasítóan tekintettek rájuk, mások a zsidó misszió sikerének örülve fogadták be őket.

Az a feltételezésünk, miszerint a diaszpórában nagyobb nyitottság lett volna a prozelitizmus iránt, igazolódni látszik. Több bizonyítékot találtunk arra, hogy a palesztin zsidóságból indulnak missziói lelkületű tanítók a diaszpórába, de nemcsak, és ott jelentős eredményeket értek el. Valóban igaz, hogy a misszió a diaszpórában jelentősebb eredményeket ért el, semmint a palesztin területek közvetlen közelében, mégis a hellén és római lakosságból nem kis ellen-szenvet váltott ki a zsidó térítés. Korabeli római írók erőszakosnak nevezik a zsidó missziót, sőt abban politikai érdekeket vélnek felfedezni.

A dolgozat rávilágít arra, hogy a zsidó vallás a szigorú szabályai és erős kiválasztottság tudata mellett, a maga módján nyitott és kész a befogadásra. Ezt igazolja a dolgozat is, azáltal, hogy a prozelitizmus keletkezésének és megszilárdulásának történetét vizsgálta meg. Rávilágít arra, hogy a zsidó monoteizmus tisztasága, annak szigorú szabályai már az ókorban is vonzó volt a pogányok számára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adorjáni Zoltán: *A terapeuták konteplatív kegyessége*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2007.
- Allan, W. C.: On the Meaning of ΠΡΟΣΗΛΥΤΟΣ in the Septuagint. *The Expositor* 4, (1894/10), 264–275.
- Bellai Zoltán: Az újszövetségi keresztség előzményei. In: *Theológiai Szemle*, Ú. f. XXIII, (1980/23), 265–271.
- Bet din. In: *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/bet-din> (2022. márc.7.)
- BibleWorks™ Copyright 1992-2001 BibleWorks, L.L.C. All rights reserved. BibleWorks was programmed by Michael S. Bushell and Michael D. Tan.
- Botterweck, G. Johannes, Ringgren, Helmer, Fabry, Heinz Josef: *Theological Dictionary of the Old Testament*, ford.: Douglas W. Stott, Vol 8., Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U.K., 1997.
- Bright, John: *Izráel története*. Ford. Domján János. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1980.
- Enger, Filip: Proselyten (AT), 2.1., In: *WiBiLex. Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet*. <https://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/das-bibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/proselyten-at/ch/c01fd26936a9e233d645f22dafdc2254/> (2022. febr. 28.).
- Ferguson, Everett: *A kereszténység bölcsője*. Ford. Zsengellér József. Osiris Kiadó, Budapest 1999.
- Flavius Josephus: *A zsidók története*. Ford. Révay József. Renaissance kiadás, Budapest 1965.
- Gánor György: Az otthon idegensége-az idegenségbeliség otthonossága. In: *Világosság* 48. (2007/11–12), 73–97.
- Györkösy Alajos – Kapitánffy István – Tegye Imre (szerk.): *Ógörög–magyar szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1993.
- Jenei Tamás: Keresztség. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Bibliai fogalmi szókönyv*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1992, 203–205.
- Josephus Flavius: *Appión ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról*. Ford. Hahn István. Prométheusz könyvek 5. Helikon Kiadó, Budapest 2009.
- Kittel, Gerhard – Friedrich, Gerhard (Eds.): *Theological Dictionary of the New Testament*. [ThDNT] Vol. 1, 6, 7, 9. Trans. Geoffrey Bromiley W. William B. Eerdmans Publishing Company Grand, Rapids, Michigan 1964 (I), 1973 (6), 1971 (7), 1976 (9)

- Kozma Zsolt: Népvándorlás. Isten vándorló népe a Szentírásban. In: Balogh Csaba – Kolumbán Vilmos József (szerk.): *Az Írás bűvöletében*. Tanulmányok Adorjáni Zoltán 65. születésnapjára, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár 2021, 456–469.
- Meyer, Reinhold: *Der Babilonische Talmud*. Wilhelm Goldmann Verlag, München 1963.
- Miller, J. Maxwell – Hayes, John H.: *Az ókori Izrael és Júda története*. Ford. Erdős Ágnes. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba 2003.
- Nolland, John: *Proselytism or politics in Horace satires I, 4, 138–143?* *Vigiliae Christianae* 33. North-Holland Publishing Company, Amsterdam 1979, 347–355.
- Schürer, Emil: *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B. C. – A. D. 135)*. A New English Version revised and edited by, Geza Veremes, Fergus Millar, Martin Goodman. Vol. III/1. T. & T. Klark LTD, Edinburgh 1986.
- Schwartz, Daniel R.: Doing Like Jews or Becoming a Jew? Josephus in Women Converts to Judaism. In: Frey, Jörg – Schwartz, Daniel R. – Gripentrog, Stephanie (szerk.): *Jewish Identity in the Greco-Roman World. Judische Identität in Der Griechisch-Romischen Welt*. Ancient Judaism and Early Christianity 71. Brill, Leiden–Boston 2007, 93–110.
- Szécsi József: *Prozeliták. betérés a zsidóságba*, Budapest 2001.
- Szécsi József: Prozeliták – betérés a zsidóságba. In: uő (szerk.): *„Fölkél egy Csillag!” Néhány előadás Keresztény–Zsidó Társaság*, Budapest 2004, 137–159.
- Steiner József: A judaizmus, mint nem misszionáló vallás hitnépszerűsítő törekvései az újszövetségi korban. In: *Református Szemle* 114. (2021/1), 5–31.
- Stuehnenberg, F. Paul: Proselyt. In: Freedman, David Noel: *The Anchor Bible Dictionary*, Vol. 5., Astrid B. Beck and Doubleday, New York, London, Toronto, Sidney, 1992, (503–505) 504.
- ☞ Sefaria. <https://www.sefaria.org/texts/Talmud> (2022. márc. 20.)
- Thiessen, Matthew: *Revisiting the προσήλυτος in “the LXX”*. In: *Journal of Biblical Literature* 132 (2013/2), 333–350.
- Van Gemeren, A. Willem (Eds): *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*. Vol 3. Paternoster Press, Carlisle 1996, 405–445.
- Varga Zsigmond J. (szerk.): *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*. Kálvin János Kiadó, Budapest 1996.